

L'Observatori dels Valors

és una iniciativa de la Fundació Lluís Carullat, la Càtedra Lideratge & Governança Democràtica d'ESADE (URF) que té com a finalitats bàsiques fer un diagnòstic de la situació present a Catalunya pel que fa als valors i quins són els valors dominants, qui està passant amb els valors, quina avaluació en fan, detectar els punts crítics de desacord o contravenir a un relació amb determinats temes que posen en joc valors i peticions; planificar i incidir als valors emergents i al seu impacte en la societat, i contribuir a fer una proposta de valors en alguns dels diversos àmbits de l'òrbita pública catalana, així com agurmar o reconstruir límits d'acció per ambició.

L'Observatori dels Valors

Intenta aprofitar els diversos estudis, publicats i gèneros que periòdicament apareixen en el nostre context sobre àmbits relacionats amb temes i/o valors amb la finalitat d'orientar i fer certa mirada global i integradora que ajudi no tan sols a la comprensió de la nostra realitat, sinó també a millorar-la.

L'Observatori dels Valors

presenta anualment quatre informes d'índexs relacionats amb temes o àmbits del present. Durant el procés l'Observatori publicat amb els informes es responen als següents temes: mitjans de comunicació, treball, família i exclusió social.

Estímul de l'Observatori dels Valors d'índexs aquests treballs entre aquelles institucions, ambats, associacions o actors socials de Catalunya específicament al treball en valors i a la millora de les pràctiques ciutadanes.

Els valors dels catalans

Teniu a les mans el resum i l'anàlisi comparativa de la segona tongada d'estudis realitzada per l'Observatori dels Valors. Enguany hem analitzat, des de la perspectiva dels valors, els següents temes: els mitjans de comunicació, el treball, la família i l'exclusió social. El fil conductor que hem seguit és senzill: a Catalunya el treball i la família perden part de la seva força socialitzadora com a conseqüència de la importància que els individus atorguen a la seva auto-realització. Això ofereix una major llibertat personal, però també pot agreujar els problemes d'exclusió social derivats d'un treball més precari i d'un model de família més transitori. En aquest escenari, emergeix amb força el nou paper socialitzador dels mitjans de comunicació de masses. La qüestió cabdal que cal formular ara és si la (clàssica) transmissió de valors és equiparable amb la (nova) retransmissió de valors dels mitjans de comunicació.

Títols acompanyats

Joves i valors
Identitat i diversitat
Punt d'opinió i llibertat
Qualitat humana

Mitjans de comunicació
Treball i valors
Família i valors
Exclusió social

Els valors dels catalans

2008

Col·lecció
Observatori
dels Valors

Els valors dels catalans

2008

Mitjans de comunicació
Treball i valors
Família i valors
Exclusió social

Col·lecció
Observatori dels Valors

Coordinació
Càtedra Lideratge &
Governança Democràtica
(ESADE)

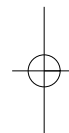
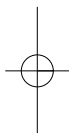
Títol de la Càtedra
Jordi Puig

Directors de la col·lecció
Natalia Caró
Àngel Castells

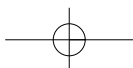
LL Fundació
Lluís Carullat

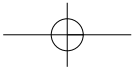
ESADE

Els valors dels catalans

Fundació Lluís Carulla-ESADE
Barcelona 2008

Col·lecció
**Observatori
dels Valors**

Els valors dels catalans

2008

Mitjans de comunicació

Treball i valors

Família i valors

Exclusió social

LL Fundació
Lluís Carulla

ESADE

Col·lecció

Observatori
dels Valors

Coordinació

Càtedra LideratgeS
i Governança Democràtica
(ESADE)

Títular de la Càtedra

Jordi Pujol

Directors de la col·lecció

Nàtalia Cantó
Àngel Castiñeira

**Equip d'investigadors
dels núm. 5-8**

Anna Jolonch
Carlos Obeso
Ferran Sáez
Lluís Sáez

1a edició: juliol de 2008
© ESADE
© Fundació Lluís Carulla
© D'aquesta edició:
Editorial Barcino SA
Acàcies 15, 08027 Barcelona

Fundació Lluís Carulla

Carrer Aribau 185
08021 Barcelona
www.fundaciolluiscarulla.cat
info@fundaciolluiscarulla.cat

Producció editorial
Jordi Quer

Correcció lingüística
Esmena Correccions

Disseny
Jordi Casas

Maquetació
Vània Rosell

Impressió
Grup3

Dipòsit legal: B.35605-08
ISBN: 978-84-7226-738-1

Advertiment legal: són rigorosament
prohibides, sense l'autorització dels ti-
tulars del copyright, la reproducció total
o parcial d'aquesta obra per qualsevol
procediment, incloent-hi la reprografia
i el tractament informàtic.

Sumari

Introducció 7

- I Família i treball **12**
- II De la desincrustació a l'exclusió social **17**
- III Els mitjans de comunicació:
la nova instància socialitzadora en valors? **19**

Mitjans de comunicació i valors 23

- 1.1 La transmissió dels valors
i la comunicació de masses **23**
  - 1.1.1 Models mediàtics i valors **28**
  - 1.1.2 L'esfera axiològica i l'esfera mediàtica **30**
  - 1.1.3 El mecanisme de transmissió de valors en
el context de la comunicació de masses **32**
- 1.2 Valors i mitjans a Catalunya:
un mapa orientatiu **33**
  - 1.2.1 Els valors a què aspiren els joves
catalans: valors premoderns, moderns
i postmoderns **33**

- 1.2.2 La puixança dels valors emocionals **39**
- 1.2.3 El consum audiovisual:
un repte educatiu **40**
- 1.3 **Conclusions finals 46**
- 1.3.1 Varietat de formats, varietat de valors:
un guió complex **46**
- 1.3.2 El discurs estereotipat...
sobre els estereotips **48**
- 1.3.3 Comunitats humanes, valors
i mitjans de comunicació **49**
- 1.3.4 Valors en la ficció i valors en la no-ficció:
una dicotomia obsoleta **50**

Treball i valors 53

- 2.1 A tall de conclusió **71**

Família i valors 77

- 3.1 Canvis en la família:
la doble transició familiar **81**
- 3.2 Canvis de valors **86**
- 3.3 Propostes **110**

Exclusió social 115

- 4.1 Pobresa i desigualtats en el context català **119**
- 4.2 L'exclusió: un nou escenari **130**
- 4.3 Pluralisme, igualtat i civisme **136**
- 4.4 Renovar la solidaritat **145**

Introducció

Natàlia Cantó

Àngel Castiñeira

L'OBSERVATORI DELS VALORS de la Fundació Lluís Carulla, en col·laboració amb la Càtedra LideratgeS i Governança Democràtica d'ESADE, reuneix en aquest volum les principals aportacions de la seva segona edició d'informes sobre els valors dels catalans i les catalanes d'avui. L'any 2007, aquest Observatori va estrenar-se presentant quatre volums centrats, concretament, en la relació entre els joves i els valors, el valor de la participació ciutadana, els valors de la identitat i la diversitat i, finalment, el valor de la qualitat humana. Així, encaràvem tres temes que tot sovint trobàvem (i seguim trobant un any després) en múltiples estudis i debats, i fèiem, alhora, una clara aposta per un tema absent d'aquests debats més públics, com és el tema de la qualitat humana que, això no obstant, a nosaltres ens semblava la clau sense la qual no podríem resoldre bé els reptes

Els valors dels catalans

plantejats en els àmbits que analitzaven els tres estudis d'aquesta primera edició. Veurem, després de revisar els resultats dels estudis d'enguany, que la nostra aposta per la qualitat humana (així com els seus motius de ser) no ha canviat.

Fa just un any ja vàrem anunciar la intenció d'aquest Observatori de posar la seva mirada, en cadascuna de les seves edicions, en quatre temes diferents relacionats amb la realitat dels valors a Catalunya.

Enguany presentem amb satisfacció la continuació d'aquesta iniciativa i els quatre nous treballs que l'han fet realitat. Aquests treballs enfoquen de prop l'estat de la qüestió dels valors dels catalans i les catalanes en els àmbits que de seguida explicarem, sense oblidar, però, una darrera mirada al mateix tema, a manera de conclusió, que conté aspectes propositius, continuant així la línia ja iniciada en l'edició anterior.

Cadascun dels informes realitzats, tant en l'actual edició com en la del 2007, presenta, doncs, una breu revisió de la literatura recent que s'ha escrit sobre el tema. Aquesta recapitulació del que s'ha dit fins ara va seguida d'una diagnosi sobre l'estat de la qüestió que, finalment, deriva en tota una sèrie de reflexions sobre l'evolució dels valors concrets analitzats i, alhora, en una valoració tant d'aquesta mateixa evolució com de la línia que creiem que pot prendre amb vista al futur. La finalitat d'aquestes valoracions és anar més enllà de

Introducció

l'anàlisi, fent propostes per redreçar o bé reforçar la direcció presa, depenent de la valoració realitzada.

Tal com vàrem establir en l'edició anterior, acompanyant els quatre volums dedicats a tractar d'aspectes i àrees clau dels valors dels catalans, es publica un cinquè volum, el que ara teniu a les mans, que recull, de forma sintètica i a manera de resum executiu, les principals aportacions dels estudis i en fa al mateix temps una estimació global. Evidentment, aquest volum no pot substituir la lectura dels volums individuals. Però sí que pot oferir una visió de conjunt i una valoració general de les línies de convergència i divergència entre els distints àmbits de valors tractats.

Els temes escollits per a aquesta edició han estat: el valor del treball, la relació dels mitjans de comunicació amb la creació i la transmissió de valors, el valor de la família i la relació que la família té amb els valors i la seva transmissió, i, finalment, l'exclusió social i la relació de la seva problemàtica amb els valors avui.

Més enllà de la continuïtat general de la iniciativa, voldríem destacar que els quatre enfocaments temàtics que hem escollit per a aquest any es deriven dels resultats dels informes de l'edició anterior i, alhora, hi estan enllaçats. Recordem que en l'àmbit de la diagnosi dels valors dels catalans destacàvem els importants canvis soferts en el context social català, dins el qual es creen i s'articulen els valors sobre els quals ens centràvem.

Els valors dels catalans

Els quatre estudis realitzats apuntaven el fet que Catalunya, en els darrers trenta anys, ha viscut canvis modernitzadors i una transició cap a una democràcia plena; canvis i transicions que, en altres contrades europees, s'havien experimentat a un ritme molt menys ràpid i colpidor. Així, afirmàvem que Catalunya viu des de fa tres dècades un ritme frenètic de canvis socials, econòmics, polítics i culturals, un ritme que a voltes estripa estructures de sentit i realitats donades per descomptat. Mentre les antigues queden suspeses, no hi ha hagut, però, temps de crear-ne de noves.

Dels canvis accelerats que s'han produït en les darreres dècades, els quatre estudis coincidien a destacar els processos d'individualització com a factor explicatiu clau de moltes de les transformacions viscudes en l'àmbit dels valors. En concret, destacaven que aquests processos modifiquen de forma important les relacions entre l'individu i la societat a través d'una creixent "desincrustació" de la persona respecte de l'entorn social que caracteritzava la societat industrial moderna. Aquesta desincrustació s'ha produït en les darreres dècades sense que, insistim, hagin sorgit alhora noves formes de "reincrustació" que permetin mantenir adequadament el vincle individu-societat tot modificant-lo (o malgrat que el modifiquin).

Introducció

Aquesta diagnosi anava acompanyada de l'observació que les institucions socialitzadores i atorgadores de sentit tradicionals, com la família, l'escola o el món del treball remunerat, entraven en una crisi de la qual encara no albiràvem cap sortida. Sosteníem, així mateix, que sorgien ràpidament noves entitats socialitzadores (com els mitjans de comunicació o la publicitat) que, malgrat no tenir-ne la vocació directa, exercien una influència creixent sobre la nostra forma de relacionar-nos, amb nosaltres mateixos, amb els altres i amb l'entorn.

Seguint les directrius marcades per aquests primers resultats, la segona edició de l'Observatori dels Valors s'ha centrat tant en dues de les institucions socialitzadores "tradicionals" en procés de crisi i transformació (la família i el món del treball-remunerat-) com en allò que sembla que s'ha convertit en la nova instància socialitzadora per excel·lència: els mitjans de comunicació de masses. Alhora, aquesta edició s'ha centrat també –recollint la tesi de la creixent desincrustació de l'individu de les estructures socials que l'ancoraven en el seu entorn– en el fenomen de l'exclusió social, potser la cara més crua de l'esmentada "desincrustació social".

Els valors dels catalans

I. FAMÍLIA I TREBALL

En el seu estudi sobre *Família i valors*, Lluís Sáez destaca dues tesis que ens semblen fonamentals. D'una banda, el fet que un nombre important de famílies s'hagin retirat de la tasca socialitzadora, esdevenint el que el sociòleg Javier Elzo anomena "famílies nominals". D'altra banda, el fet que les parelles es constitueixin i es reconstitueixin a gran velocitat, deixant, en més casos dels desitjats, uns fills darrere que en podran patir les conseqüències si aquestes separacions consecutives no es porten amb respecte, saviesa i dignitat. Sáez demana en el seu treball un major grau de racionalitat i saviesa a l'hora d'escollir parella i establir relacions per tal d'evitar dolors posteriors, sobretot dolors a tercers. Aquesta apel·lació que fa Sáez a la racionalitat té molta relació amb l'apel·lació a treballar i millorar la qualitat humana que ja havíem fet nosaltres en el volum número quatre d'aquesta mateixa col·lecció. Aquesta qualitat representa per a nosaltres la clau de volta sense la qual l'edifici que anem construint no se'ns aguantarà.

En el món del treball, d'altra banda, i tal com ens mostra Carlos Obeso, també trobem canvis lents, tan lents com els que sofreixen els corrents profunds d'un riu. Aquests canvis fan que el treball, per a alguns, es mantingui com l'eix central de la construcció de la nostra identitat, però que per a molts altres esdevingui cada vegada menys una "obligació moral" respecte de la

Introducció

col·lectivitat. Entre alguns col·lectius, el treball ha perdut el seu valor intrínsec, i allò que més compta és allò que estés, no pas allò que es fa. Aquests canvis impliquen, al mateix temps, que la cultura del treball deixi de ser col·lectivista i passi, progressivament, a ser individualista. La cultura de l'esforç és alhora substituïda per la dels resultats o se supedita a ella. La relació de l'empresa amb el treballador és com més va més efímera, mòbil, utilitarista, parcial. La del treballador amb l'empresa (potser de retruc?), també. Així, en l'empresa, en el treball quotidià, ja no trobem un "esperit comunitari" de persones exercint diverses tasques, però totes elles compromeses amb la mateixa entitat. Aquesta cultura ha anat desapareixent de manera progressiva donant pas a una cultura molt més fragmentada i individualista que consisteix a veure "què es pot treure", tant del treballador com de l'empresa on es treballa.

Així, a la crisi de la tasca socialitzadora de la família (que ha estudiat Lluís Sáez) i a la crisi socialitzadora de l'escola (que deixem per a un estudi posterior), trobem també que s'hi afegeix la crisi de l'entitat socialitzadora de joves i adults per excel·lència: el treball. Insistim, no és una crisi d'avui a demà, no és una crisi que hagi esborrat totes les marques d'un temps anterior. Però sí que és una crisi constant, que canvia amb la mateixa lentitud i persistència, com dèiem seguint Carlos Obeso, que el corrent profund d'un riu.

Els valors dels catalans

Avui, doncs, adquireix preeminència com a entitat socialitzadora (sobretot en la socialització secundària) la cultura del consum. Ja no ens unim per treballar o per produir, ens unim per consumir.

Família i treball, com a grans institucions socialitzadores, comparteixen alhora en aquests moments un conjunt de línies transversals coincidents:

1. En cap dels dos casos no podem parlar de ruptura de la institució, però sí de canvi en la seva continuïtat. Aquest canvi és de vegades lent i imperceptible a simple vista, però real i ben present, sobretot en la sensibilitat de les noves generacions.
2. Aquest canvi que hem assenyalat va acompanyat també de la coexistència de diversos models o corrents de reconfiguració de la institució. Ni hi ha un únic model de família vigent, malgrat el predomini encara d'algun d'ells, ni hi ha una única valoració del paper del treball en les nostres vides, atès que les posicions varien des de les que accentuen la gran rellevància que té fins a d'altres que ja el consideren perfectament perifèric. La pluralització de models és, doncs, una constant.
3. Totes dues institucions comparteixen, sobretot a Catalunya, la pèrdua o el desplaçament de la seva centralitat. Sense que això representi la seva desaparició, sí que podríem dir que avui molts catalans han

Introducció

optat per atorgar més importància a altres elements que fins ara havien estat considerats secundaris. Dit d'una manera molt generalista i poc matisada, mentre que a Espanya encara semblen predominants les relacions entre el treball, la família, l'empresa i la comunitat, d'una banda, i la seguretat vital, de l'altra, a Catalunya comença a detectar-se que es posa un èmfasi més gran en el projecte personal, els amics, l'oci i el consum. En el context cultural on encara predominen els valors de la modernitat, el treball és una via per a la realització *social* de la persona, per al compliment del seu deure cívic, per a l'adhesió a l'empresa on ha anat progressant, i sobretot per demostrar la seva responsabilitat amb la família. En el nou context cultural postmodern, en canvi, el treball és una via més per a la realització *personal* professional; l'empresa és un simple instrument per assolir aquest objectiu, i el consum, un factor tant o més rellevant que la cerca de la seguretat vital o que el sacrifici per la família.

4. En coherència amb el que acabem de dir, es confirma una tendència creixent cap a la individualització i l'autorealització, tant en la (re)definició del projecte familiar com en la concepció de la funció del treball. Ambdues institucions continuen essent vàlides, prèviament readaptades, en la mesura que contribueixen als objectius o als anhels individuals.

Els valors dels catalans

5. L'estudi de la reorganització interna de totes dues institucions permet també concloure que estem assistint a la fi de la seva gestió autocràtica. Hi ha un rebuig clar i majoritari de l'autoritarisme com a forma d'entendre el rol patern/matern a la família o el rol directiu a l'empresa. L'autoritat esdevé ara un punt d'arribada aconseguit mitjançant formes deliberatives i democràtiques d'exercir les respectives funcions, familiar i laboral.
6. Es detecta, així mateix, la funcionalització o desinstitucionalització del paper atribuït a la família i el treball. La vella concepció d'una família o un treball per a tota la vida és com més va més qüestionada. Assistim a la construcció i la deconstrucció de les formes institucionals familiars i professionals d'acord amb els moments i les situacions vitals dels individus.
7. A l'últim, i inevitablement, aquesta "plasticitat" institucional genera la relativització dels vincles. En el món del treball, el pas de l'estabilitat a la flexibilitat pot conduir-nos fàcilment a la precarietat. En el món del matrimoni i la família hem passat també de la indissolubilitat del vincle a la seva provisionalitat. Segurament, és aquesta relativització dels vincles la que ajuda a comprendre la substitució de valors com ara el compromís o la lleialtat per valors com la transitorietat o la voluntarietat.

Introducció

II. DE LA DESINCRUSTACIÓ A L'EXCLUSIÓ SOCIAL

Anna Jolonch destaca, en el seu treball sobre l'exclusió social, com, sota aquest terme, trobem fenòmens tan diversos com la pobresa material tradicional i alhora noves formes de pobresa (no només material) derivades del trencament de vincles personals (sobretot familiars) i derivades també del seguit de transformacions que han succeït en el món del treball remunerat, que han comportat que el fet de tenir un contracte laboral ja no sigui avui dia cap garantia per sortir del risc de la pobresa i de la manca d'accés a recursos i possibilitats que es "donen per descomptat" en el si de la nostra societat. Hi ha, per tant, un fil conductor que connecta els canvis esmentats, deguts al'afebliment dels vincles familiars i laborals, amb el perill d'agreujament del fenomen de l'exclusió. Si no anem amb compte, doncs, els nous processos de transformació social poden esdevenir també nous processos d'exclusió.

En la pitjor de les hipòtesis, hi podríem dibuixar una escala de baixada on cada esglaió ens apropiaria més i més a l'exclusió. Així, per exemple, els canvis familiars i comunitaris podrien afavorir l'atomització, la vulnerabilitat, la desafiliació i l'aïllament de les persones. Els dèficits sociopolítics continuarien sense resoldre els problemes de desigualtat d'oportunitats i de discriminació. Els canvis laborals i econòmics accentuarien els

Els valors dels catalans

problemes derivats de la precarietat. I, com a darrer esglaó i com a conseqüència dels fenòmens anteriors, això es traduiria en l'àmbit axiològic de la persona en una progressiva pèrdua de sentit vital i autoestima.

Jolonch argumenta la necessitat de reconstruir una solidaritat, de construir una “interdependència solidària” que il·lumini novament el “vincl social” i ens restitueixi els valors de l'alteritat, la gratuïtat i la sol·licitud. Per fer-ho, ens caldria invertir l'escala de baixada que acabem de descriure. Això voldria dir recuperar les capacitats individuals, la dignitat i el sentit vital de les persones (àmbit axiològic); igualar les oportunitats vitals i afavorir la cohesió social (àmbit sociopolític, laboral i econòmic); i reparar i reforçar els vincles comunitaris i de solidaritat (àmbit familiar i comunitari). Els processos d'inclusió, doncs, hauran de ser integrals, adreçats simultàniament a la millora de la vida en comú (organització familiar i comunitària), a la millora de les oportunitats vitals (les polítiques de benestar i laborals) i a la millora del desenvolupament humà (des d'un procés d'individualització inseparable de la qualitat humana).

Introducció

III. ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ: LA NOVA INSTÀNCIA SOCIALITZADORA EN VALORS?

Finalment, el treball de Ferran Sáez es planteja si els mitjans de comunicació de masses poden assumir la tasca socialitzadora en valors que aparentment sembla que hagin de tenir, atesa la seva puixant emergència.

Sáez adverteix de la diferència existent entre *transmetre* valors i *mostrar* valors. La transmissió de valors va lligada a les tasques interpersonals d'acompanyament, de mediació directa, de contextos vitals i d'experiències presencials. Aquests elements sovint són absents de l'àmbit comunicatiu de masses. No hauríem de confondre, doncs, el fet de *viure* els valors amb el fet de *veure*'ls reflectits en una sèrie televisiva.

Tanmateix, el pont que s'aixeca entre transmissió vital i retransmissió audiovisual de valors genera avui un nombre important de friccions en les nostres vides. Sáez detecta l'origen d'aquestes friccions en les modernes formes de retransmissió avui imperants, basades en la instantaneïtat, el momentisme, l'hiperemotivisme, la cultura de la novetat i la transgressió.

La barreja de valors premoderns (en els programes d'esports, per exemple), moderns (en els noticiaris, documentals o programes d'anàlisi) i majoritàriament postmoderns (en els programes d'entreteniment i publicitat) crea turbulències, pertorbacions, col·lisions, tensions i

Els valors dels catalans

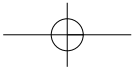
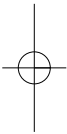
malestar entre el sistema de valors del receptor (la persona) i el garbuix de valors proposat per l'emissor (els mitjans). El resultat final afavoreix l'heterogeneïtat, la fugacitat, la banalitat, l'emotivisme i la fragmentació.

D'aquí es deriven un advertiment i una constatació. L'advertiment és clar: les atomitzacions culturals que està generant la xarxa porten a una societat balcanitzada que comença a ser incapaç de compartir referents. Lluny d'homogeneïtzar la societat, els mitjans contribueixen a fragmentar-la.

Aquesta constatació ens ajuda a entendre l'actual tendència emotivista. Segons Michel Lacroix, autor citat per Sáez, les mobilitzacions emocionals s'expliquen millor si les resituem en el context de la crisi de la cohesió social. Davant un vincle social que es disgrega, exerceixen una funció reparadora, perquè les antigues solidaritats del treball, de la parròquia, del poble, de la família es descomponen. En aquestes condicions, què queda per assegurar la permanència del vincle social? L'emoció, justament. I aquest és avui el combustible fonamental de què es nodreixen els mitjans de comunicació. Una de les conclusions de Sáez és precisament aquesta: els principals valors a què aspiren els adolescents catalans (personalitat, amabilitat, simpatia) són exactament els mateixos que es premien als *reality shows* espanyols de més èxit. Són, en efecte, els trets personals relacionats amb l'esfera emocional.

Introducció

En un temps en el qual les entitats socialitzadores tradicionals perden pes progressivament, els missatges emesos des dels mitjans cauen en un terreny especialment fèrtil i assedegat de “missatges”. Ens sembla clar que des dels mitjans es pugui respondre que aquest no és un problema dels mitjans ni que els mitjans hagin de resoldre’l. És un problema de les entitats socialitzadores, que ja no compleixen (o no poden complir) la seva tasca. Vist, però, des d’una perspectiva més global, creiem que no es tracta tant d’assenyalar “qui té la culpa de tot plegat”, sinó de prendre consciència col·lectivament dels resultats que estem produint com a societat (i no com a sector) i assumir com a col·lectiu (i també com a sector) responsabilitats que segur que no ens seran còmodes, segur que no ens faran la feina fàcil, però que poden contribuir a dibuixar entre tots una cara més humana per a la Catalunya de demà.

Mitjans de comunicació i valors

Ferran Sáez

1.1 LA TRANSMISSIÓ DELS VALORS I LA COMUNICACIÓ DE MASSES

Els mitjans *transmeten* valors o bé es limiten a *mostrar* models/personatges que, suposadament, porten impresos o contenen uns determinats valors? Aquesta pregunta complica un discurs que, molt sovint, tendeix a la simplificació conceptual i al lloc comú. I és que no és de cap manera el mateix *transmetre* valors –com qui transmet, tant se val, una herència o un virus– que *mostrar* la conducta d'uns personatges, la naturalesa dels quals no té per què ser forçosament imitada o refusada, ni tampoc interpretada amb una mirada crítica.

En la transmissió de valors és més important l'acompanyament de pràctiques exemplars que les simples enunciacions. Quan parlem de mitjans de comunicació

Els valors dels catalans

de masses i valors, cal partir de la base que som davant d'un tipus de mediació complexa, no pas directa. Es tracta d'una mediació *específica*, que no es pot equiparar o transposar amb altres. *Viure* determinades actituds en el si de la família no és de cap manera el mateix que *veure-les* en una sèrie televisiva. Malgrat que a nivell intuïtiu pugui semblar el contrari, tots els estudis rigorosos sobre valors confirmen que el mecanisme de transmissió familiar o el que es produeix en altres contextos vitals (l'escola, el cercle d'amics, etc.) no té res a veure amb el mediàtic.

Els valors existeixen des que la consciència i el llenguatge articulat permeten fer judicis sobre la nostra conducta i la conducta dels altres. Aquests valors, òbviament, es transmeten. En cas contrari, el tarannà d'una determinada cultura o la idiosincràsia que caracteritza una determinada època resultarien intel·ligibles. Els valors varien *i les formes de transmetre'ls també*. El nostre context cultural s'emmarca en quelcom que ja estava perfilat nítidament en el primer quart del segle XX: la comunicació de masses.

L'impacte sociocultural de la televisió ha estat, i continua essent, extraordinari. La revolució digital de la dècada del 1990 va fer que el flux informatiu ja es produís en un marc total de dislocació del temps i l'espai, amb totes les conseqüències polítiques, socials, culturals i econòmiques que això suposa.

Mitjans de comunicació i valors

Emparada per les noves tecnologies, la cultura de masses ha generat un espai on tots aquests valors, si més no, *coexisteixen*. Estem referint-nos a productes comercials de consum massiu que estan a l'abast de *tots* els estrats de la població.

Quines són les condicions de possibilitat en la transmissió de valors en el context de la comunicació de masses? Hi ha tres punts que semblen evidents:

- En primer lloc, l'acceptació o l'assumpció generalitzada, tant per part dels emissors/productors com dels receptors/consumidors, de l'existència de *valors entesos com a realitat diferenciada* d'altres (coneixements, costums, modes, etc.).
- En segon lloc, la idea que transmetre'ls d'una generació a la següent té algun *sentit* –o, fins i tot, alguna finalitat instrumental, ni que sigui difusa.
- En tercer lloc, i finalment, implica l'existència d'*institucions* i de mitjans tècnics que permetin dur a terme aquesta transmissió d'una manera efectiva.

En realitat, el problema és molt més complex. Diu Jérôme Bindé: “Vivim en la fugacitat, l'obsolescència accelerada, el caprici subjectiu, com si els valors més sagrats s'haguessin tornat infundats [...]. Aquesta manera conjuntural, momentista i especulativa de concebre els valors remet a una gran quantitat de fenòmens ètics

Els valors dels catalans

o estètics del món contemporani. *El rol de la informació i dels mitjans de comunicació reforça aquesta orientació*, perquè la lògica borsària dels valors, igual que la de la moda i les tendències efímeres, implica tenir en compte molts indicadors passatgers que cal captar a l'instant, ja que la informació instantània ha substituït el sentit de la Història”.

No confonguem l'hiperemotivisme en què es basen els programes de més èxit de la comunicació de masses amb una suposada *nova centralitat* dels valors en els mitjans. Aquesta percepció, molt atractiva per a determinats comunicòlegs, no s'ajusta en absolut a la realitat.

Passem a la segona pregunta que ens hem fet abans: la idea de transmetre valors d'una generació a la següent, ¿té encara algun sentit en el context de la comunicació de masses? Pel que acabem de veure, no: en la majoria dels contextos mediàtics, l'esfera dels valors es juxtaposa confusament amb l'esfera emotiva (de vegades, fins i tot amb l'estètica), cosa que coarta d'arrel qualsevol projecte seriós de transmissió de valors. Però l'hiperemotivisme no és pas l'única clau de la qüestió. Hi ha un altre paradigma mental que cal tenir en compte: la cultura de la novetat i de la transgressió. La idea que transmetre valors d'una generació a la següent tenia algun sentit va desaparèixer al final dels anys seixanta i fou substituïda per la idea de la contracultura. Trencada

Mitjans de comunicació i valors

la cadena, la seva recomposició sembla ara més aviat quimèrica o, si més no, forçada. Quan una cultura entronitza la transgressió com a valor-guia fonamental, està, tard o d'hora, condemnada a la contradicció.

Els valors fonamentals no s'han de *veure*: s'han de *viure*. Per això l'entorn familiar entès en un sentit ampli és, sense remei, l'àmbit natural d'aquesta transmissió. Des dels anys seixanta, però, la família (vegeu, sobre aquesta qüestió, l'altre llibre d'aquesta mateixa col·lecció, *Família i valors*) té a Catalunya i arreu del món occidental un inevitable nou membre: la tele, els mitjans de comunicació de masses. La funció prioritària de la tele, però, no és la transmissió de valors fonamentals.

La nostra primera conclusió (provisional) és que sembla que, en l'actual context comunicatiu, no es donen les condicions de possibilitat òptimes per a la transmissió de valors fonamentals; però, a la vegada, també sembla que existeix una visible preocupació social per les actuals disfuncions que afecten aquesta transmissió.

Tota forma de transmissió de valors està emmarcada en una esfera comunicativa, però és evident que l'esfera comunicativa *en si mateixa* no està relacionada forçosament amb la transmissió de valors. Per tant, una cosa és *retransmetre* (en un sentit purament tecnològic) discursos que contenen valors, i una altra de molt diferent *transmetre'ls* en un sentit pròpiament axiològic.

Els valors dels catalans

1.1.1 Models mediàtics i valors

Tot just al començament de la pel·lícula *Lawrence d'Àràbia*, hi ha una breu escena que pot arribar a passar desapercebuda. En tot cas, conté la clau última per entendre la conducta del personatge principal. En l'escena al·ludida es representa el militar anglès Thomas Edward Lawrence (1888-1935) conversant distesament amb altres oficials. Mentre parla, Lawrence encén un llumí i l'acosta molt a prop dels seus dits durant una bona estona; és evident que s'està cremant. Els seus companys l'observen amb un rictus d'estupefacció. Intrigats perquè no sembla que es faci mal, un d'ells repeteix l'acció i, evidentment, es crema. Li pregunta a Lawrence: "Quin és el truc, doncs?" I ell respon, sense afectació ni grandiloqüència, referint-se al dolor que indubtablement acaba de sentir: "El truc és que no t'importi..."

Val a dir que sense aquesta curta i en aparença intranscendent escena la resta de la pel·lícula no tindria sentit. L'actitud del personatge protagonista seria intel·ligible o, si més no, poc creïble. La pel·lícula retrata d'una manera històricament força aproximada un episodi real dut a terme per una persona també real. Efectivament, T. H. Lawrence protagonitzà una gesta èpica que encara avui provoca desconcert: va unificar les tribus beduïnes àrabs, secularment enfrontades entre si; i amb uns mitjans materials irrisoris, gairebé al

Mitjans de comunicació i valors

marge de l'estructura logística de l'exèrcit anglès, va conquerir l'estratègica ciutat fortificada d'Aqaba i posteriorment, l'any 1918, ja a la fi de la Primera Guerra Mundial, va ocupar Damasc. Les espantoses penalitats que van acompanyar l'episodi, T. H. Lawrence les va narrar a *The Seven Pillars of Wisdom*, un títol que al·ludeix directament a una determinada actitud intel·lectual, la recerca dels fonaments de la saviesa, més que no pas a un conjunt d'episodis bèl·lics. Això és ben significatiu, i ens remet de nou a l'estranyada pregunta de l'oficial anglès que va observar com Lawrence es cremava els dits sense fer cap expressió de dolor.

What's the trick, then? Quin és el truc, doncs? Inevitablement, aquí apareix la paraula que dona títol a aquest estudi i que en vertebra el contingut: *valors*. Quan T. H. Lawrence respon allò d'"el truc és que no t'importa", no diu cap *boutade*. Ben al contrari, al·ludeix als fonaments últims de la conducta humana. La seva finalitat instrumental és l'exercici de l'autodomini, sense el qual no podria consumir determinades expectatives vitals molt ambicioses.

L'impacte inaudit, sense precedents, dels mitjans de comunicació de masses en la nostra cultura fa que les qüestions axiològiques ja no puguin ser circumscrites només als seus àmbits –diguem-ne– *tradicionals*, sobretot des de l'estandardització social de la televisió. La consolidació de la comunicació de masses, en definitiva,

Els valors dels catalans

suposa un canvi de paradigma cultural que afecta directament la transmissió de valors.

1.1.2 *L'esfera axiològica i l'esfera mediàtica*

Els mitjans de comunicació de masses, i molt especialment el cinema i la televisió, no *transmeten* valors d'una manera directa. El que transmeten són imatges, trames narratives, etc. que són *interpretables* des d'una perspectiva axiològica per l'espectador. Els mitjans de comunicació de masses no "llancen" valors al mercat, sinó pel·lícules, sèries de televisió, programes radiofònics, articles periodístics, etc. De tots aquests productes, se'n *poden* desprendre uns determinats valors, però, en si mateixos, aquests programes, aquestes pel·lícules, aquestes sèries, etc. no són –ni, per norma general, *volen ser*– mers "contenidors axiològics". És l'espectador qui els interpreta com a tals i els incorpora –o no– a la seva conducta habitual.

L'explicació del mecanisme de transmissió de valors que s'opera en els mitjans de comunicació de masses no ha de partir de la insensata pressuposició d'una *tabula rasa* axiològica prèvia en el conjunt dels espectadors/receptors. Els mitjans no "omplen" de valors persones que no en tenien cap prèviament, sinó que generen *friccions* –grans o petites– entre el sistema axiològic proposat per l'emissor i el que *ja* té el receptor.

Mitjans de comunicació i valors

Una sèrie de televisió, la lletra d'una cançó o les paraules d'un amic tenen una influència en la nostra conducta; fins i tot poden fer donar un tomb radical a la nostra vida. Però *això no significa que existeixi un mecanisme de transmissió controlat a voluntat per l'emissor i, en conseqüència, descodificat unívocament pel receptor*. “La socialització mediàtica –argumenta Albert Sáez Casas– no proporciona experiències de la mateixa naturalesa i significació que les experiències presencials. Un pare no apareix davant del seu fill en un mateix pla d'igualtat que qualsevol dels seus herois dels dibuixos animats. Són percebuts per l'infant en un ordre distint. Berger i Luhmann han definit el concepte d'altres significacions per fer veure que no totes les nostres interaccions socials ens afaiçonen de la mateixa manera, no tot ens influeix igual, perquè les nostres relacions cognitives i afectives amb els altres no són iguals.”

Actualment, la televisió exerceix, entre altres funcions, la de construir models per mitjà de la captació, la recodificació i la *proposició de valors*. Les sèries d'èxit són un mirall fidedigne del públic a qui s'adrecen, però alhora contenen també una imatge en forma de proposta que va molt més enllà del mer reflex mimètic. En definitiva: des d'una perspectiva axiològica, aquesta mena de productes es fan ressò dels valors establerts (o d'allò que *creuen* que són valors establerts) en el si d'una determinada població. Simultàniament, però,

Els valors dels catalans

juguen amb allò que podríem denominar la *torsió controlada* d'aquests valors, de manera que forcen expectatives interessants en el públic receptor per mitjà d'una trama narrativa no previsible.

1.1.3 *El mecanisme de transmissió de valors en el context de la comunicació de masses*

Per tal que un determinat producte mediàtic pugui ser un factor proactiu en la transmissió de valors, ha de partir d'un context axiològic que sigui almenys *reconoscible*, i per tant potencialment assumible, per al públic a qui s'adreça d'una manera conscient. Aquest reconeixement, però, no ha de buscar la pura mimesi de la realitat, sinó que ha d'oferir *friccions* dramàtiques estimulants que *moguin* la trama en un sentit o en un altre. Tot plegat suposa una interacció hermenèutica complexa. Però ni aquesta interacció ni el fet que pugui ser mercantilitzada, i per tant s'adapti a les regles del joc de la cultura de masses, no expliquen la totalitat del procés. Falta la segona peça: el públic receptor. Per això ara ens referirem als catalans, i especialment als joves.

Mitjans de comunicació i valors**1.2 VALORS I MITJANS A CATALUNYA:
UN MAPA ORIENTATIU**

Quan ens preguntem *quins són els valors que emanen dels mitjans de comunicació de masses que operen a Catalunya?* (o, des de la perspectiva del receptor: *des de quins eixos axiològics interpreten els catalans els productes comunicatius que consumeixen habitualment?*), hem de ser molt conscients que ens movem, metodològicament parlant, per un veritable camp minat. I és que una cosa és mesurar –bé o malament– les audiències, o analitzar els formats i els continguts dels emissors, i una altra de molt diferent és interpretar-ne el sentit profund.

És justament per aquestes raons que hem provat de combinar la interpretació de dades empíriques ja existents amb l'especulació abstracta, el to descriptiu amb el prospectiu, o fins i tot *prescriptiu*. Pensem que constitueix la manera més raonable i metodològicament més honesta de tractar del sinuós problema plantejat.

**1.2.1 Els valors a què aspiren els joves catalans:
valors premoderns, moderns i postmoderns**

En quin context general cal ubicar o inserir els valors que apareixen en les enquestes recents? La resposta no és gens senzilla, i en cap cas unívoca. Alguns autors com Ronald Inglehart plantegen una dicotomia entre els

Els valors dels catalans

valors materials i els *valors postmaterials*. Altres, com Javier Elzo, estableixen una contraposició entre *valors de la modernitat* i *valors de la postmodernitat*. José Antonio Marina fa referència als valors *moderns*, els *postmoderns* i els *ultramoderns*. Altres autors denuncien que sovint es juxtaposen els valors *postmoderns* amb altres que, en realitat, són simplement *antimoderns*. Nosaltres hem optat per una triple classificació: valors *premoderns*, *moderns* i *postmoderns*. La següent taula no té cap pretensió d'exhaustivitat; és purament orientativa.

Valors premoderns	Valors moderns	Valors postmoderns
L'absolut	La totalitat	La relativitat
L'homogeneïtat	La uniformitat	La diversitat
El mite	La teoria	El relat fragmentari
Eloqüència	Demostració	Argumentació
Dogma	Veritat	Versemblança
Rígid	Sòlid	Líquid
L'oralitat	L'escriptura	La imatge
La consigna	El lema	L'eslògan
El símbol	El signe	La marca
La duresa	La fermesa	La flexibilitat

Mitjans de comunicació i valors

El sofriment	L'esforç	El plaer
El destí	El projecte	L'atzar
El passat	El futur	El present
L'ordre coercitiu	L'ordre consensuat	El desordre creatiu
La llei natural	La llei positiva	La norma deliberada
L'aristocràcia	La meritocràcia	L'igualitarisme
El reialme	L'Estat-nació	La comunitat cultural
El clan familiar	La família nuclear	La parella
El pater familias	L'adult responsable	L'adolescent
El súbdit	El ciutadà	L'opinió pública
La fabulació	La representació	La performance
La conservació	La construcció	La deconstrucció
El pacte	L'acord	La confluència
El tractatus	L'assaig	El manual d'autoajuda
Identitat religiosa	Identitat nacional	Identitat difusa
La saviesa	La intel·ligència	L'emoció

Si observem amb atenció els continguts d'aquesta taula, constatarem que els valors que predominen en els mitjans de comunicació de masses consumits a Catalunya no poden ser associats en exclusiva a cap de les tres

Els valors dels catalans

columnes en concret. En tot cas, és probable que des d'una perspectiva purament numèrica –que fóra molt difícil d'aplicar amb precisió– els valors postmoderns siguin els predominants en la graella televisiva. Però no són pas els únics. Els mitjans de comunicació de masses del segle XXI també mostren valors premoderns (que no vol dir el mateix que “antimoderns”) i valors moderns amb tota normalitat. Evidentment, no existeix una norma estandarditzada; però, en termes generals, la tendència seria la següent.

- *Valors premoderns als mitjans.* Tot i que l'esport –tal com el coneixem en l'actualitat– és un fenomen específicament i genuïnament modern, les retransmissions esportives, en especial les relacionades amb el futbol, estan articulades entorn de valors premoderns. Mostren un món primari i dicotòmic, de bons i de dolents, basat en una simbologia buida de contingut i en el conreu d'una emocionalitat desbocada i delirant.

- *Valors moderns als mitjans.* El gros d'aquell segment de la programació que alguns anomenen “seriosa” (noticiaris, documentals de qualitat, programes d'anàlisi, etc.) té un biaix modern, sense concessions a altres eixos de valors ni a altres tendències estètiques. Podríem dir que la credibilitat encara està associada als valors obertament moderns: el rigor, la solidesa, la representació acurada de la realitat, la contrastació de dades, etc.

Mitjans de comunicació i valors

Aquesta mena de programes no acostumen a tenir grans audiències, però constitueixen un referent difícilment renunciable tant per part dels mitjans públics com dels privats. No és descartable que l'espai que ocupen en l'actualitat pugui passar a ser testimonial i vagament decoratiu. La principal amenaça rau justament en un valor postmodern: l'espectacularitat entesa com una mena de "realitat amb valor afegit". Això fa que molts noticiaris televisius o radiofònics obrin plana no amb fets objectivament importants, sinó amb extravagàncies de tota mena o esdeveniments que tenen una forta càrrega emocional. La sobreponderació de l'esfera emocional és típicament postmoderna.

• *Valors postmoderns als mitjans.* La pràctica totalitat dels programes d'entreteniment que s'emeten a la ràdio i a la televisió parteixen de l'esfera axiològica postmoderna, que també condiciona els valors predominants en l'àmbit de la publicitat. Aquesta hegemonia pot ser avaluada i jutjada de moltes maneres, evidentment. Sigui com sigui, compromet una determinada relació causal: els valors postmoderns, emanen dels mitjans o bé es limiten a reflectir una determinada realitat social? La pregunta està mal plantejada, en la mesura que pressuposa *una* sola relació causal, directa i unidireccional. Afirmar, sense més ni més, que els programes d'èxit condicionen els valors dels joves és oblidar que, si més no en part, són programes d'èxit precisament perquè

Els valors dels catalans

reflecteixen una determinada realitat social. O a l'inrevés: sentenciar, sense afegir cap altre matís, que aquests programes són un mer reflex i, en conseqüència, no tenen cap impacte social és deixar de banda fenòmens cridaners associats a la cultura de masses.

La conclusió general més plausible sobre tot el que acabem d'exposar tendeix a palesar la coexistència—de vegades fluida i altres vegades molt forçada— d'una extraordinària gamma de valors en el si dels mitjans de comunicació de masses, i de manera especial en la televisió. El resultat d'aquesta confluència de valors, molt sovint contradictoris, és un món paral·lel bigarrat i altisonant, d'una cridanera heterogeneïtat, basat en conceptes rudimentaris, gairebé sempre polaritzats, i en eixos axiològics confusos. Per a alguns autors com Giovanni Sartori, aquesta no és simplement una contingència de la televisió dels nostres dies, sinó que constitueix *la naturalesa mateixa de la televisió*. Es tracta de l'*homo videns*. Per primer cop en la història, la fugacitat esdevé un valor suprem: si la moda no fos fugaç, el motor econòmic de les societats postindustrials s'aturaria. L'exposició de les idees ha de ser telegràfica; el relat dels fets, minimalista.

Per a Gianni Vattimo, la insòlita coexistència de valors que col·lisionen ens porta, sens dubte, a un món més confús, i segurament més banal; però també ens preserva de l'horitzó mental del totalitarisme que va

Mitjans de comunicació i valors

malmetre el segle XX. Aquesta és justament la cara positiva de la postmodernitat, segons Gianni Vattimo. La lluita per l'audiència genera pampallugues llampants, cridòria, drames efímers i paradisos instantanis, confusió i agitació, tones de trivialitat. Tot això és indubtable. L'interessant és que d'aquest magma bigarrat de valors, en perpetu procés de canvi, no en pot sortir cap Hitler.

1.2.2 *La puixança dels valors emocionals*

Hi ha un fet que en l'anàlisi de les dades de l'estudi *Preferències i expectatives dels adolescents relatives a la televisió a Catalunya* no s'ha tingut gaire o gens en compte, tot i trobar-se situat en la mateixa zona d'intersecció entre l'esfera mediàtica i l'esfera axiològica. Es tracta d'una dada que cal subratllar: els valors a què aspiren els adolescents catalans són exactament els mateixos que es premien als *reality shows* espanyols de més èxit, com ara *Gran Hermano* o *Operación Triunfo*. En tots dos casos, els espectadors premien invariablement els trets personals relacionats amb l'esfera emocional més que no pas els que tenen a veure amb les capacitats intel·lectuals, el talent artístic, etc. Guanya qui sap emocionar l'espectador/jutge, no pas el qui es comporta de manera més responsable, previsor i solidària (en el cas de *Gran Hermano*), o bé qui canta o actua millor (en el cas d'*Operación Triunfo*). Aquesta coincidència entre els

Els valors dels catalans

valors més ben puntuats pels adolescents catalans i els paràmetres no escrits dels *reality shows* no l'hem de perdre pas de vista.

Aquè és deguda aquesta puixança dels valors emocionals? Michel Lacroix ho explica així: “Les mobilitzacions emocionals a les quals assistim s’expliquen millor si se les resitua en el context de la crisi de la cohesió social. Davant un vincle social que es disgrega, exerceixen una funció reparadora. Perquè les antigues solidaritats del treball, de la parròquia, del poble, de la família es descomponen [...]. En aquestes condicions, ¿què queda per assegurar la permanència del vincle social? L’emoció, justament”.

1.2.3 *El consum audiovisual: un repte educatiu*

Allò que justifica l’educació en comunicació audiovisual (ECA) és la necessitat de preparar els infants i els joves per desenvolupar-se en un context dominat pels mitjans de comunicació. L’alfabetització en mitjans en termes de lectura crítica hauria d’incloure tota una sèrie d’habilitats específiques com ara poder distingir els fets de la ficció; identificar i apreciar els diferents nivells de realisme; comprendre els mecanismes de producció i distribució; saber jutjar la qualitat; defensar-se de la manipulació i la propaganda; diferenciar la informació de l’opinió; diferenciar diferents nivells de no-ficció;

Mitjans de comunicació i valors

identificar els missatges comercials situats dins dels programes (*'product placement'*); aproximar-se críticament a la publicitat; ser conscient dels imperatius econòmics que hi ha darrere de qualsevol programa televisiu; i, finalment, justificar conscientment les pròpies preferències”.

El consum mediàtic diari dels joves a Catalunya és el següent:

- Televisió: 136 minuts diaris.
- Internet: 65 minuts diaris.
- Ràdio: 63 minuts diaris.
- Diaris: 12 minuts diaris.
- Revistes: 3 minuts diaris.

El consum mediàtic de la població adulta, en canvi, obeeix als següents paràmetres:

- Televisió: 159 minuts diaris.
- Ràdio: 74 minuts diaris.
- Internet: 27 minuts diaris.
- Diaris: 17 minuts diaris.
- Revistes: 3 minuts diaris.

El fet veritablement rellevant rau en la contraposició Internet/televisió. No ens trobem davant d'un simple canvi d'hàbits tecnològics, sinó davant d'un procés de transformació incipient que afecta coses tan importants com la identitat personal i l'esfera dels valors. En el llibre *La transició a la societat xarxa*, s'afirma: “Els usos i la

Els valors dels catalans

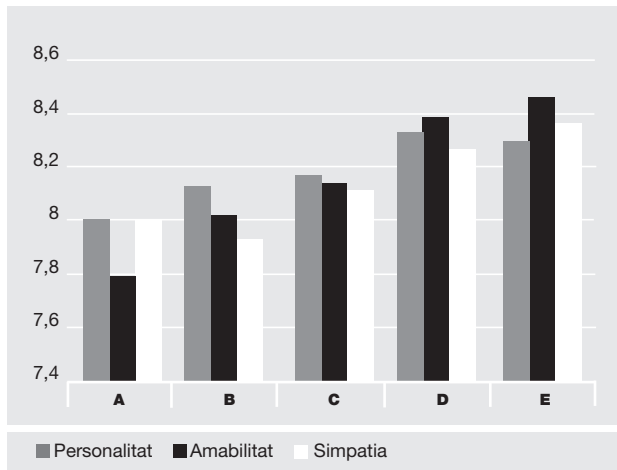
intensitat d'usos d'Internet semblen estar directament associats a l'existència de valors i comportaments d'autonomia en les persones, de generació de projectes propis, d'implicació en la professió, en la ciutat, en la societat. Són els que busquen més capacitació professional, que presenten més nivells d'activitat ciutadana, que tenen una participació sociopolítica més alta [...] i tenen una mentalitat emprenedora els qui utilitzen Internet en un grau més alt que no pas els individus menys autònoms i menys dotats de projectes propis. *Internet es presenta així com a mitjà d'expressió d'autonomia en l'entorn social [...]. Així es prefigura una pràctica social a Internet que, com a mínim, presenta tres eixos clarament diferents: Internet com a instrument de construcció d'autonomia personal i col·lectiva; Internet com a forma de sociabilitat; Internet com a mitjà lúdic [...]. Internet és instrument de llibertat, però solament per a aquells que li donen valor i el posen en pràctica* (la cursiva és nostra).

Com influeix la quantitat de consum televisiu en l'aspiració de valors? L'enquesta *Preferències i expectatives dels adolescents relatives a la televisió a Catalunya* ens dona alguna pista, tot i que sembla difícil d'interpretar. Ho podem observar en les següents dades i gràfics (*Claus: A: "Gairebé no miro mai la televisió"; B: "Sóc poc consumidor de televisió"; C: "Sóc un consumidor mitjà de televisió"; D: "Sóc un consumidor bastant alt de televisió"; E: "Sóc un consumidor molt alt de televisió"*).

Mitjans de comunicació i valors

Relació dels tres primers valors a què aspiren els adolescents en relació amb el consum televisiu.

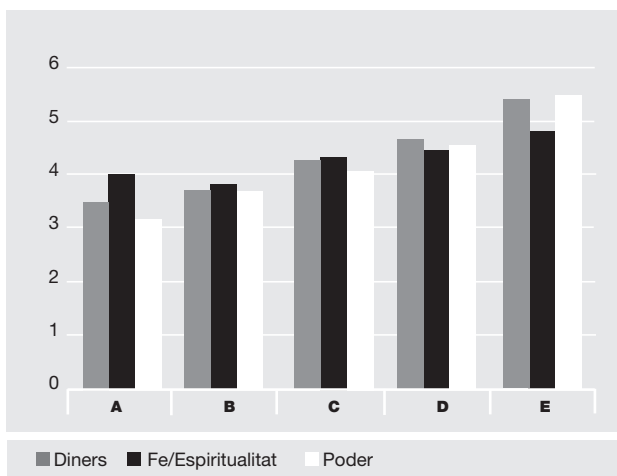
	A	B	C	D	E
Personalitat	8,01	8,13	8,18	8,35	8,32
Amabilitat	7,79	8,02	8,16	8,39	8,46
Simpatia	7,99	7,94	8,12	8,28	8,37

Els valors dels catalans

Relació dels tres valors a què aspiren menys els adolescents en relació amb el consum televisiu.

	A	B	C	D	E
Diners	3,4	3,77	4,27	4,73	5,37
Fe / Espiritualitat	4,02	3,85	4,33	4,51	4,87
Poder	3,23	3,7	4,09	4,53	5,41

Mitjans de comunicació i valors

La interpretació d'aquestes dades resulta incerta. L'únic que podem concloure sense cap mena de dubte és que els grans consumidors de televisió tendeixen a atorgar una puntuació més alta *als mateixos valors* que aquells joves que afirmen que consumeixen poca televisió. És a dir, la diferència no rau en el tipus de valors puntuats (que són exactament els mateixos), sinó en la manera com es puntuen numèricament. En tot cas, aquestes dades permeten desmentir algun possible prejudici que relacionés el nombre d'hores de consum televisiu amb l'adscripció a determinats valors.

Aquest fet convé que sigui subratllat: *els joves que miren molt poc la televisió comparteixen els mateixos valors que aquells que la miren moltíssim*. Ja hem dit abans que la interpretació de tot plegat és complexa. Sembla plausible pensar, però, que els mitjans de comunicació de masses –i concretament la televisió– no són el principal factor que determina l'univers axiològic dels joves. De fet, aquesta interpretació concorda amb altres estudis que situen la família i el cercle d'amics com el principal referent dels valors.

Des de la perspectiva del consum mediàtic, el català ja és una llengua clarament minoritària al Principat i gairebé residual al País Valencià i a les illes Balears, de manera especial entre els joves.

De l'observació de les dades de l'estudi abans esmentat es desprèn també una conclusió més aviat òbvia: el

Els valors dels catalans

consum mediàtic a Catalunya es fa majoritàriament en espanyol. En el cas del País Valencià i de les illes Balears, *gairebé la totalitat* del consum es fa en aquesta llengua. Són justament els més joves els qui consumeixen menys productes en català. Aquesta és, si més no, la tendència que marca l'estudi més important fet fins avui sobre aquest tema.

1.3 CONCLUSIONS FINALS

1.3.1 *Varietat de formats, varietat de valors: un guió complex*

En la mesura que la televisió comercial és cada cop més generalista i la societat és, en canvi, cada cop més heterogènia, és *normal* i *inevitable* que hi hagi col·lisions entre el contingut de determinats programes i el sistema de valors de determinades famílies. Aquesta contradicció és impossible de resoldre, tret que no prohibim la televisió generalista convencional.

És *normal* i *inevitable* que la vertiginosa varietat de continguts i formats que ha donat lloc a la revolució digital pugui arribar a ser percebuda per moltes persones com un element pertorbador. Cal dir que aquestes inquietuds no són infundades, però sí una mica sobredimensionades. Hi ha dues raons que conviden a matisar-les.

En primer lloc, les mateixes noves tecnologies que posen a l'abast dels nostres infants continguts impropis

Mitjans de comunicació i valors

per a la seva edat poden servir també per tal que no hi accedeixin. Alguns sistemes operatius incorporen un sistema de control sobre els usos informàtics dels menors que és extraordinàriament efectiu i senzill. La majoria dels televisors de nova generació inclouen igualment tecnologia d'aquesta mena, i sembla recomanable que els pares tinguin presents aquests dispositius a l'hora de decidir-se per un aparell o per un altre.

En segon lloc, la *immersió mediàtica* dels nens fa que cada cop siguin més conscients d'allò que miren. En efecte, no hi ha cap generació que hagi tingut un contacte tan precoç amb la tecnologia audiovisual. Aquesta familiaritat només és de caràcter instrumental, evidentment, però pot ser reconduïda cap a altres aspectes relacionats amb l'esfera dels valors. Els pares haurien d'explicar als seus fills, per exemple, que no totes les imatges són iguals en relació amb la dignitat de les persones. Els pares han de tenir una mínima actitud didàctica mentre miren la televisió o naveguen per Internet amb els seus fills. D'aquesta manera, les habilitats purament instrumentals poden combinar-se harmònicament amb les relacionades amb l'esfera dels valors.

Caldria implantar una Educació en Comunicació Audiovisual (ECA) amb una certa urgència, preferiblement en els primers cursos de l'Educació Secundària Obligatòria (ESO), que coincideixen amb la preadolescència. Ja hem dit que és *normal i inevitable* que les conseqüències d'una revolució tecnològica com la

Els valors dels catalans

digital generin turbulències en l'esfera dels valors. El que de cap manera no resulta *normal i inevitable* és que no fem res per provar de neutralitzar-les o, si més no, tenir-les sota un mínim control. En aquest sentit, cal començar a modular un discurs que s'allunyi igualment de la tecnofòbia apocalíptica com d'una actitud dimissionària i acrítica respecte de les seves conseqüències, que no són pas imaginàries.

1.3.2 *El discurs estereotipat... sobre els estereotips*

Existeix una visió més o menys apocalíptica sobre la relació entre els mitjans de comunicació de masses i la conducta dels joves, en general basada en prejudicis i llocs comuns, no pas en evidències. *No podem jugar a establir relacions causals inexistents* o a insinuar-les quan això satisfà les nostres expectatives o sembla que corrobora els nostres prejudicis.

Hi ha una rotunda asimetria entre allò que suposadament transmeten els mitjans de comunicació de manera sistemàtica (consumisme desbocat, etc.) i els valors a què suposadament aspiren els adolescents catalans (els diners i el poder estan situats tot just en la part més baixa del rànquing). Els mitjans de comunicació de masses tenen, sens dubte, *una part* de responsabilitat en la propagació de determinats valors, però hem de recordar que els principals actors que influeixen en l'esfera dels

Mitjans de comunicació i valors

valors dels joves són la família i el cercle immediat d'amics, no pas els mitjans de comunicació. Cal revisar, doncs, els vells estereotips sobre la televisió o els videojocs i començar a fixar-nos també en altres realitats que ignorem d'una manera acomodaticia i gairebé irresponsable.

1.3.3 *Comunitats humanes, valors i mitjans de comunicació*

La multiplicitat vertiginosa de formats i continguts, associada a la digitalització de la informació, *obliga* la família a prendre decisions cada cop més complexes en relació amb el consum cultural dels seus fills. No és el mateix triar entre *Tintín* i *Astèrix*, o subscriure's o no subscriure's al *Cavall Fort*, com passava fa menys d'una generació, que enfrontar-se amb els laberints d'Internet o de la televisió digital terrestre. Des de la perspectiva dels valors, això genera tensió, i fins i tot un explicable malestar.

Segons Cass R. Sunstein, hi ha un sistema de comunicacions que garanteix en els individus un poder il·limitat a l'hora de filtrar informacions, i que amenaça de crear una fragmentació inassumible en una societat democràtica. Sunstein creu que les atomitzacions culturals –gairebé mentals– que genera la xarxa ens porten a una “societat balcanitzada” que comença a ser *incapaç de compartir referents*.

Tot això reforça o bé afebleix els valors del sistema democràtic? Si bé és cert que, teòricament, el pas d'una

Els valors dels catalans

estructura vertical a una d'horitzontal-reticular s'adiu més amb les idees fundacionals de la democràcia, en la pràctica això no és tan clar. Sunstein argumenta que les noves identitats hiperatomitzades, generades per la xarxa, són contradictòries amb el sistema de referents compartits inherent a les societats democràtiques. Sense aquest sistema de referents compartits no hi ha discrepància, ni diàleg, ni res. Hi ha només incomunicació, entesa aquí en un sentit quasi ontològic. Els espais comuns perden força. Els mitjans de comunicació generalistes estan en crisi, però són justament els que permeten posar sobre la taula els problemes col·lectius, els que alimenten les inquietuds de l'opinió pública.

1.3.4 *Valors en la ficció i valors en la no-ficció: una dicotomia obsoleta*

El discurs ideològic "oficial" sobre la televisió no ha modificat en absolut la conducta dels joves, sinó que simplement els ha fet sentir una certa mala consciència, una lleugera incomoditat. Res més, però.

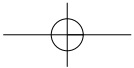
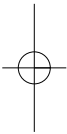
Ara bé, què és allò que avui en dia requereix una didàctica més urgent? Els límits entre la ficció i la no-ficció cinematogràfica i televisiva s'han desdibuixat en molt poc temps. Ha sorgit un espai intermedi, híbrid, de característiques epistemològicament pertorbadores, que ja no té res a veure amb els documentals ni tampoc

Mitjans de comunicació i valors

amb les pel·lícules perquè les compendia en un sol producte, marcat sovint per la ideologització encoberta. Tot aquest brou acaba afegint confusió a una realitat que ja és prou complexa.

El principal valor que ha sorgit d'aquest brou és el de la *interacció*, que duu adherit un fortíssim component generacional. Els nois i les noies que ara tenen disset o divuit anys s'han format en un context tecnològic plenament interactiu, i qualsevol producte d'oci que no estigui impregnat d'aquesta característica els interessa ben poc.

Cal recordar, però, que *la interacció merament tecnològica i el diàleg democràtic real són dues coses diferents*. I cal recordar també que aquesta interacció s'ubica en un context que tendeix a desdibuixar i relativitzar el líndar entre la realitat i la ficció. No disposem de la més petita perspectiva històrica per poder inferir, ni que sigui vagament, com s'acabarà traduint aquesta actitud a llarg termini. En tot cas, sembla prudent observar-la amb molta atenció.

Treball i valors

Carlos Obeso

El valor central del treball a Catalunya ha anat canviant i ha anat perdent en certs casos la seva centralitat davant allò que de manera genèrica anomenarem valors de l'oci o del consum. El que és normal és el canvi dins la continuïtat més que no pas el canvi radical. El valor del treball pot variar segons la propietat, el sector, els anys d'existència de l'empresa, el nombre de dones contractades, l'estructura de la competència, etc. No hi ha un model unívoc, i diverses cultures poden conviure l'una al costat de l'altra.

Els corrents profunds del canvi sembla que existeixen. Les noves empreses tecnològiques en són el referent. Però no són pas les úniques ni potser les més importants. N'hi ha d'altres.

Tindria sentit referir-nos a un model que –lenta-ment?–s'acaba i a un altre model que –apressadament?–

Els valors dels catalans

s'instal·la entre nosaltres. Quin és el model que es va acabant? El model de la feina segura, la carrera professional en una empresa o en poques empreses, l'ascens per antiguitat (l'experiència és un valor) i el nivell de salari d'acord amb l'escalafó. Ser-hi és progressar.

Aquest model necessita entorns estables. L'organització planifica la carrera dels seus empleats quan pot planificar a llarg termini el seu propi negoci. El *mantra* d'aquesta societat ja no és ni la planificació ni el creixement, sinó la "creació de valor per a l'accionista". No hi ha, doncs, fidelitats accionàries a una empresa o una altra. La incertesa laboral en els nivells jeràrquics mitjans i alts està servida. Cal fer atractiva l'empresa. I, per a alguns, el més fàcil és reduir llocs de treball.

Un jove americà, ens diu Sennett, amb dos anys d'universitat, pot esperar canviar de feina almenys onze vegades al llarg de la seva vida laboral i canviar la seva base de qualificacions almenys tres cops durant quaranta anys de feina. L'estabilitat ja no és sinònim de seguretat, la lleialtat ja no és necessària.

Els més joves el que busquen en les empreses i el que determina la seva lleialtat és el projecte, el fet d'involucrar-s'hi i l'aprenentatge personal que això els suposi. Per tant, és una lleialtat condicionada. En un món flexible on hi ha molts camins incerts per arribar al final, les regles de la bona feina es difuminen.

Quan l'empresa deixa de ser lleial envers els seus empleats, la resposta és que els empleats tampoc no ho

Treball i valors

són. D'aquí que la confiança comenci a ser una paraula de moda. Com es pot recuperar la confiança dels empleats perquè confiïn, al seu torn, en l'organització i en els seus companys: aquesta és una qüestió important.

El valor del treball no ha desaparegut ni és marginal. No ho és a la Catalunya del segle XXI. Ara bé, el valor del treball canvia amb la mateixa lentitud que el corrent del fons d'un riu. I canvien a diferent velocitat les diverses cultures del treball que conviuen en una mateixa societat.

El món laboral ja no és ni de bon tros un món d'homes, però és un món on encara es valoren més els homes. I això es reflecteix al seu torn en la manera com els homes i les dones valoren el treball, amb una centralitat més gran per a ells i més equilibrat amb altres aspectes de la vida per a elles, fet que suggereix l'important tema de la relació dialèctica entre valors i realitat social.

Històricament, el capitalisme industrial va posar el treball en el primer pla de l'estructuració social. S'ha de veure si continuarà essent així en les societats capitalistes avançades, les anomenades societats postmodernes. En tot cas, encara per a molta gent la feina continua essent un element clau de la seva vida.

Un dels elements més destacats de la postmodernitat és el desmantellament gradual d'allò que s'ha denominat "la ciutadania salarial" o "la ciutadania laboral", que coincidiria amb la societat industrial o amb la "modernitat" i que suposaria una articulació social basada

Els valors dels catalans

en els drets i els deures equilibrats a partir de la contribució laboral, contribució que es considera el substrat comú i la font de tota la riquesa social. Aquest desmantellament afecta òbviament la centralitat que les persones atribueixen al treball.

Els valors del treball en estudiants que aspiren al conveni de pràctiques parlen de caps inadequats, de tasques poc estimulants o, de manera més explícita, d'exploració laboral pura i simple. Aquests missatges no semblen els més idonis per reforçar el valor del treball en els joves. També hi ha la socialització a través de la indústria del'oci en les seves múltiples variants.

La societat catalana s'està configurant com una societat que gira l'esquena a l'esforç, al treball constant, al compromís assumit responsablement a llarg termini. Entre el 1980 i el 1990, molts joves van veure com els seus pares eren acomiadats per empreses que ja no necessitaven el seu treball. I el fet que no vegin la feina com una inversió en el seu futur amb una companyia fa que cerquin retorns immediats del seu treball (independència, horari flexible, tenir diversió a la feina, vestir de manera informal). En realitat, han somatitzat l'experiència de traïció viscuda pels seus pares.

Actualment, la majoria dels pares intenten transmetre sobretot valors que facin possible una convivència en pau en el futur (tolerància, responsabilitat) i l'"èxit social", entès com una inserció satisfactòria en la societat per mitjà de l'esforç individual i del treball.

Treball i valors

Durant molt de temps, el treball havia estat l'element definitori de l'estatus de les persones, dels seus drets i deures i, en definitiva, de la seva carta de ciutadania. Ara, en canvi, trobem grups socials que valoren prioritàriament l'oci, el treball o el consum, d'acord amb combinacions múltiples, però mai no podem dir que estem en una societat que ha abandonat el valor del treball pel valor del consum.

En la societat catalana actual, l'oci i el treball ja no són termes antagònics, sinó que formen part d'una mateixa lògica, la de produir per consumir o, si es vol, la de consumir per produir. L'oci ja no és residual, sinó que és en bona part el motor de la producció.

El fet que la indústria del'oci i del consum s'ha estructurat de tal manera que ha esdevingut una indústria pròspera és més que evident, com ho és, en part, que el fet de consumir es pot anar convertint en una experiència gairebé religiosa i –més important per a algunes capes socials– en un element fonamental d'autoexpressió que substitueix l'espai que ocupava el treball. Com diu Ritzer: “Els temples del consum són, com més va més, escenaris amb un encant sagrat, llocs que es presenten com a màgics i fantàstics, en els quals es busca que el consumidor tingui ‘sensacions’ com si visités la catedral de Chartres o aquell gran parc temàtic que és Lourdes o bé les mateixes piràmides d'Egipte. Els temples del consum redefeixen d'aquesta manera la realitat, evitant-li al consumidor, de passada, odioses visites a llocs

Els valors dels catalans

imprevisibles. No és l'ànima del viatger la que treballa les seves pròpies sensacions, sinó que és el temple temàtic allò que defineix el que ha de sentir”.

Aquesta realitat més que palpable no ha d'enganyar-nos a l'hora d'atribuir a tota la col·lectivitat un desplaçament cap a aquest nou valor que seria el consum o el consum d'oci. Com ja hem dit, consumir o gaudir de l'oci requereix temps i diners. I els diners, avui com ahir, provenen, per a una part important de la població, de l'activitat remunerada, del treball.

En conclusió, la societat de l'oci com a “lloc de l'Èdèn” on ningú no treballa perquè les màquines ho fan tot és una utopia sense gens de sentit en una societat en què el benefici econòmic, distribuït de manera desigual, és la mesura de totes les coses.

El que tenim avui és una amalgama confusa, són categories de valor que barregen amb diferent intensitat oci, treball i consum, definint, segons quina sigui la prioritat, capes o classes socials ben diferenciades. En aquest sentit, podem afirmar que el postmodernisme no és únicament *societat consumista*, tot i que sí que ho és per a algunes capes socials que identifiquen el consum amb la identitat, normalment perquè no tenen feina o perquè aquesta feina és molt marginal; i, de la mateixa manera, no és únicament *societat ociosa*, per bé que sí que ho és per a aquells que s'ho poden pagar sense fer res.

Els països més rics situen el treball en una posició intermèdia, per darrere de la família i els amics, mentre

Treball i valors

que la resta dels països el situen en segon lloc, just després de la família i per davant de l'amistat.

Els països més pobres són els que atribueixen un valor absolut més alt al treball. A mesura que s'incrementa el producte nacional brut per càpita, disminueix el percentatge de gent que considera el treball una cosa molt important.

Entrem, doncs, en una època en què hi ha una combinació de valors que s'enfronten o es complementen d'acord amb els contextos socials i personals. A mesura que les societats es tornen complexes, es fan complexos també els seus mercats laborals, i això afecta les situacions individuals, que són molt diverses.

Davant el desplaçament del treball, trobem un fenomen invers, el dels "treballs extrems": una persona té un treball extrem si dedica a la seva activitat laboral seixanta hores setmanals o més i compleix almenys cinc característiques addicionals de deu, entre les quals hi ha treballar a un ritme molt accelerat i sota la pressió de terminis curts i la responsabilitat de les pèrdues i dels guanys. En el cas d'Espanya, es calcula que un 8% de la població activa, és a dir, 1,7 milions d'espanyols, dedica més de dotze hores al dia a la seva professió per obtenir l'èxit i, de passada, fugir dels seus problemes personals.

Es produeix un canvi en allò que motiva la gent a treballar: l'èmfasi canvia de la maximització dels ingressos i la seguretat del treball a una insistència més gran en la feina interessant i significativa.

Els valors dels catalans

La població laboral la podríem segmentar en dues categories. D'una banda, els *expressius*, que cerquen en el treball la seva pròpia autorealització, i, de l'altra, els *instrumentals* o calculadors, la preferència dels quals s'orienta envers un treball que tingui, entre altres coses, bones vacances, un bon sou i estabilitat.

Si fem cas dels estereotips, els catalans són, de llarg, els més treballadors de l'estat espanyol, i, per tant, hem d'entendre que valoraran molt el treball. Com passa sempre amb els estereotips, la realitat és més complexa. El lloc central i positiu que continua tenint la feina per al conjunt de la societat catalana es comparteix amb les activitats que podríem denominar d'oci o d'ús positiu i creatiu del temps lliure, com les afeccions o els amics. La feina es viu bé i de forma positiva, sempre que no anul·li les activitats d'oci i de temps lliure. En definitiva, es busca un equilibri entre àmbits oposats.

El treball com a col·lectivitat perd pes davant una certa forma d'individualitat col·lectiva. El fet que la feina sigui un valor central de la persona i que es visqui en general de manera positiva no pressuposa que li hàgim d'atribuir un valor gairebé religiós o una teràpia apta per als mals individuals o socials, o una font única d'afirmació del nostre lloc en el món. El treball és important, però la glòria eterna, si és que existeix, no s'asso-leix a través del treball.

Treball i valors

La importància creixent del valor de la democràcia en general afecta, sens dubte, el treball, on la igualtat dels gèneres i l'acceptació de la diversitat són elements d'importància creixent. El cap autoritari, cridaner i malcarat, antidemòcrata i masclista, tindrà aviat el seu lloc en els museus antropològics.

L'any 1990, el treball era "molt important" per a un 70% dels catalans enquestats. L'any 2000, la xifra baixa al 46%. El valor atribuït al treball a Espanya (anys 1999-2000) és més alt que a Catalunya i és sobretot més alt entre els qui el consideren "molt important". La imatge del *català treballador* davant l'*espanyol ociós* perd força amb el pas del temps.

A Catalunya, el component relacional d'interacció social, és a dir, el temps lliure i els amics, es destaca cada vegada més, especialment entre els joves, i es distancia del treball o la família. Al mateix temps, el treball tampoc no apareix a Catalunya relacionat amb la família, fet que sí que succeeix a Espanya.

A Espanya, el binomi el meu treball/la meva família continuaria essent el nucli bàsic de valoració, mentre que a Catalunya els aspectes relacionals van guanyant cada cop més importància com a elements que tenen valor per ells mateixos. En aquest sentit, la família, a Catalunya, és cada vegada més a prop dels amics i del temps lliure, mentre que el treball queda cada cop més

Els valors dels catalans

aïllat d'aquests elements, cosa que no significa que el treball no es valori, però sí que se separa, com més va més, de les altres esferes relacionals. Al contrari, per tant, del que passava en l'època industrial, el treball ja no és un element que possibilita la socialització ni es busca com a tal. A la feina, si més no a Catalunya, es fan coneguts, però no amics.

Entre les característiques desitjades per a un treball (que s'exposen més endavant) no compten tant les que premien o estimulen la realització personal i social (una feina útil per a la societat, en la qual sigui possible utilitzar la iniciativa, amb responsabilitat) com les que forneixen temps lliure i disponible (una bona jornada, disposar de temps lliure els caps de setmana, vacances llargues). De manera que, si el treball es relaciona amb el temps lliure, és perquè procura recursos necessaris per gaudir-lo.

Hi ha la tendència que el treball no es visqui amb emoció intensa (positiva o negativa) i que hagi perdut importància com a referent moral. Si a això afegim la major presència de la cultura de l'oci i la cultura relacional, no ens ha d'estranyar que el treball hagi anat perdent a Catalunya aquell valor central gairebé exclusiu que podia haver tingut en altres èpoques.

La pèrdua de centralitat no pressuposa, però, que treballar produeixi insatisfacció. Es poden valorar altres coses a més de la feina. Els catalans que treballen es

Treball i valors

mostren satisfets amb el seu treball, de forma lleugerament superior a la resta d'Espanya, i es consideren relativament lliures de prendre decisions en la feina.

Treballar a Catalunya, en el segle XXI, és submergir-se en una activitat prou grata per pensar que en el seu conjunt tenim una col·lectivitat laboral sana. Hi pot ajudar la millora en la qualitat dels treballs. Però tampoc no és el paradís laboral.

A Catalunya, més que en la resta d'Espanya, augmenta el sentiment que a la feina cal tenir una certa llibertat i autonomia. S'accepta l'existència i la funcionalitat de les jerarquies, però es posa límits a la seva actuació. La legitimitat per ordenar està cada vegada més condicionada. El model de presa de decisions verticalitzat apareix limitat, mentre que creixen els models participatius.

Tant en el cas d'Espanya com en el de Catalunya, allò que es valora del treball és en primer lloc els ingressos i la seguretat de l'ocupació. Després, la jornada o l'horari i l'ambient de treball (els companys). En les últimes posicions se situen aspectes que comporten implicació i compromís personal.

El que es constata de manera significativa és que l'orientació envers la feina és fonamentalment instrumental i que preval sobre aspectes més immaterials d'autorealització i, en general, de relació social. Fóra equivocat, malgrat tot, deduir d'aquestes prioritats que al treballador català no el preocupen aspectes menys

Els valors dels catalans

instrumentals de la feina, com el desenvolupament professional o l'exercici de la responsabilitat. Ara bé, la implicació dels catalans en la feina és menor que a la resta d'Espanya o, dit d'una altra manera, la centralitat del treball és menor a Catalunya.

En el cas dels més joves i, a més, professionals, els elements més valorats del treball es concentren en la combinació d'una feina estimulants, adient amb les capacitats adquirides, i, així mateix, la possibilitat de disposar de temps lliure. Aquesta combinació és clau per atreure i retenir treballadors del coneixement i suposa un dels reptes més complexos de les polítiques de recursos humans a les empreses.

Les preocupacions sobre la possibilitat que disminueixi el valor que les persones donen al treball s'haurien de transformar en un altre discurs, el de la capacitat de les empreses catalanes per donar satisfacció a aquests treballadors del coneixement que marquen la diferència quan la qualitat és l'element competitiu bàsic. És a dir, la pèrdua de centralitat del treball pot estar condicionada per la qualitat de la feina oferta i per la seva inadequació respecte de les expectatives generades en els treballadors.

Prop d'un 60% de la població, a Catalunya i a Espanya, entén que treballar és un deure envers la societat. Aquest percentatge no gens menyspreable permet mantenir la idea que, si més no en una part important de la

Treball i valors

societat catalana, encara no hi ha hagut el desplaçament “postmodern” de l’erosió de la cultura del deure.

El treball, a Catalunya, ha anat perdent moltes de les seves antigues funcions d’identificació social, de construcció de la identitat de les persones i de la seva integració a la societat, i es considera una ocupació quotidiana més que no pas la part central de la vida de les persones, tot i que continua essent una necessitat, sobretot personal, que manté un valor social.

No ens atrevim a ser tan categòrics com ho és Bauman quan afirma que el caràcter “social” de l’activitat dels individus sembla que es concreta cada vegada més en el món del consum i no tant en el del treball. Segons les seves paraules, “l’estètica del consum governa avui allà on abans ho feia l’ètica del treball”. El que sí que sembla plausible és que hi pot haver una població creixent a Catalunya poc o mal socialitzada en els valors del treball que desplaçaria al món del consum l’afirmació individual per coherència amb les poques coses que els ofereix el treball. Són els joves que poblen la pel·lícula de Bigas Luna *Yo soy la Juani*.

El punt de discussió seria: presenten els joves en qualsevol lloc i en qualssevol circumstàncies una valoració del treball diferent de la dels adults per raó que la seva experiència del treball és menor? La resposta és que sí, i hi ha estudis que ho corroboren. Tanmateix, hi ha, a més, una altra pregunta que ens podem fer: quan

Els valors dels catalans

deixa de ser jove algú? I una possible resposta, més enllà de l'edat, podria ser, per exemple, "quan firma una hipoteca". És a dir, hi ha elements de responsabilitat i d'experiència que fan que un jove tingui una valoració relativament diferent de la d'un adult en relació amb el treball.

La segona pregunta seria: si donem per segur el que acabem de dir, és que aquestes diferències indiquen que vivim, a més a més, un desplaçament general respecte del valor central del treball en la societat catalana? La resposta és que també sembla que aquest sigui el cas.

Hi ha un desplaçament cap a una pèrdua de centralitat, però no és un desplaçament radical. En tot cas, és prou important perquè el prenguem en consideració.

El context valoratiu de la nova generació de bons professionals catalans no és de ruptura amb la cultura del treball, però sí de cerca d'un equilibri més gran amb altres aspectes importants de la vida. Aquests joves professionals expliquen experiències en empreses molt diverses en un *continuum* que va des de la cultura industrial fins a la cultura postindustrial, i és en aquesta diversitat cultural on es modela el valor atribuït al treball.

Quan una enginyera de telecomunicacions diu, parlant dels seus superiors jeràrquics, que "és la cultura de la por, i això ja no funciona amb gent que té dos màsters i un doctorat", el que explicita és la dissonància entre una manera d'exercir l'autoritat i la manera d'entendre-la de la professional.

Treball i valors

Els joves professionals relaten que hi ha empreses gairebé preindustrials en què els caps “són molt negats” i també empreses que encaixen amb els seus valors. Quan es produeix antagonisme, el professional se’n va. En tots els casos, les empreses ancorades en valors inadequats acaben perdent el talent i la inversió realitzada per atreure’l.

No és una generació que vulgui el canvi pel canvi. Canvien d’empresa, sobretot en els primers anys, fins que troben l’encaix. Però, si el troben al principi de la seva carrera, s’hi queden. Es mouen entre una dualitat cultural que va i ve de la cultura industrial del treball, transmesa pels seus pares, a la del consumisme postindustrial, però on encara ressonen amb força els ecos de la cultura del treball.

En la pel·lícula *Los lunes al sol* retrata un grup de treballadors que pertanyen a la societat industrial clàssica. En ells, la cultura del treball es desenvolupava i es vinculava emocionalment amb l’empresa en què treballaven i la qual, d’altra banda, combatien. Vivien, en la majoria dels casos, d’una empresa i per a una empresa. El treball donava sentit a les seves vides, i, quan els acomiadaven, simplement no sabien què fer. La feina era el referent per a la seva autoestima.

Els fills, socialitzats relativament en el valor del treball pels seus pares, però enfrontats amb una realitat laboral imprecisa, comencen a establir la seva relació amb el consum en els hipermercats i estan més identificats

Els valors dels catalans

amb el carro d'anar a comprar que amb la feina. És la primera manifestació de la cultura del consum sobre la cultura del treball.

Aquests fills són els pares de la Juani o els seus germans grans. La Juani viu a la perifèria de Barcelona i com a preparació té un horitzó laboral molt limitat per als seus anhels de consum, que és allò que la identifica. Quan la Juani decideix trencar amb el seu destí, com que té un bon cos, decideix ser artista. S'apunta a una escola d'interpretació i allà descobreix que ser artista demana esforçar-se. Però l'esforç pertany a la cultura del treball, que ja no és la seva cultura. Llavors s'adona que *no volia ser artista, sinó famosa*. Aquesta generació perifèrica és curiosament la que més s'identifica amb la cultura postmoderna.

Els joves professionals, en canvi, estan disposats a establir amb l'empresa un contracte ampli en el temps; però, a diferència dels seus pares, no són "lleials per definició", ja que això dependrà, entre altres coses, de la qualitat de les relacions que s'estableixin. Quan el treball a l'empresa no satisfà les seves expectatives, no es deprimeixen, tot i que es desil·lusionen, i opten per buscar fora de l'empresa o per acomodar-se.

El que els pot arribar a deprimir poden ser altres coses: els caps ineptes que, a més, "manen", les llargues jornades, la cultura no escrita de "la presència", és a dir, tot allò que afecti negativament el seu esquema de

Treball i valors

valors, que col·loca en nivells similars la feina, l'oci, els amics, la família i el respecte a la individualitat.

Són professionals, inverteixen més en la seva professió que en l'empresa. És lògic. El mercat valora les competències personals, no el lloc on un ha treballat, tot i que de vegades això determina les competències que es posseeixen. Valoren, doncs, el temps, que han de repartir en molts fronts no laborals i que no poden dilapidar. Conciliar vida laboral i extralaboral és el problema que cal resoldre. Viuen immersos en la cultura del treball i la cultura de l'oci, en són dipositaris i les intenten compaginar. Defineixen els ingredients que ha de tenir un "treball ideal": bons sous, bon horari laboral, tasques estimulants, bons caps i bon ambient entre els companys i les companyes.

Segons la seva opinió, les empreses ja no tenen gens de fidelitat envers els seus empleats. Els utilitzen en la mesura que els fan servei, sense cap més compromís. Doncs bé, davant aquesta percepció, els treballadors i les treballadores oposen la mateixa filosofia: ells i elles també es mantenen en l'empresa en la mesura que l'empresa els serveix, i hi fan la seva feina. Simplement la fan, sense cap més compromís.

Valoren el fet de poder conciliar la seva vida laboral amb la seva vida professional. També volen tenir temps lliure per a ells mateixos. I supediten els canvis professionals d'envergadura a la seva situació personal i familiar.

Els valors dels catalans

Gilles Lipovetsky dibuixa un panorama ben articulat i argumentat sobre els valors del postmodernisme relacionat amb el món del treball. Un resum molt divulgatiu presentaria la forma següent:

- El treball ja no és una obligació moral respecte de la col·lectivitat. S'ha alliberat de la noció de "deure cívica". Cada vegada es té més indulgència envers pràctiques anatematitzades en el modernisme com el frau fiscal o el treball en negre.
- El treball no és un valor intrínsec. Allò que defineix el que jo sóc no és el que faig, sinó el que tinc.
- La cultura del treball és individualista més que no pas col·lectivista.
- La devoció a l'empresa és un valor que va de baixa. La relació és efímera, mòbil, utilitarista, nòmada i parcial.
- L'esforç constant és un valor que va de baixa. Importa el resultat, no pas l'esforç.
- S'inverteix en la professió i no en l'empresa. No hi ha religió d'empresa, i sí que hi ha inversió en la carrera o en la feina.
- L'esperit comunitari és feble, però l'esperit de treball en equips restringits pot ser fort. No hi ha "companys", però sí que hi ha "col·legues".

Treball i valors

Lipovetsky proposa com a resum del seu estudi que “l’empresa intel·ligent és menys la que tracta de crear a qualsevol preu l’adhesió passional que la que sap explotar les possibilitats que representen els desigs individualistes de promoció i iniciativa, de creativitat i responsabilitat”.

2.1 A TALL DE CONCLUSIÓ

Cap a on va el treball a Catalunya o cap a on voldríem que anés?

Catalunya fa més de quinze anys que va deixar enre-re la frontera de la societat industrial i va entrar, amb vacil·lacions, però sense volta de full, en el postmodernisme. La societat industrial donava seguretat, mentre que la que la succeeix genera incertesa.

Catalunya ja no és industrial, però tampoc no ha entrat de ple en la societat del coneixement, el seu únic destí possible. La projecció cap al futur de l’estructura actual dels valors del treball s’hauria d’emmarcar en una Catalunya on el coneixement és el motor del desenvolupament econòmic, dins un model de creixement sostenible, i on es practiqui sense reserves el recolzament mutu i solidari, tant intergeneracional com intrageneracional.

Els valors dels catalans

La societat basada en el coneixement no és ni s'ha d'entendre com un espai exclusiu reservat a les elits. El coneixement no ha d'estar reservat només als grans projectes científics, sinó també a temes en principi banals com ara: com reguem les nostres ciutats, com tenim cura dels nostres ancians o dels nostres nens, com servim un cafè, com netegem unes oficines o com conduïm un autobús públic. La cultura de la feina ben feta, en definitiva, ha de formar part de la nostra agenda de futur, sigui quina sigui la feina.

El treball apareix a Catalunya com un factor aïllat d'altres aspectes importants de la vida, com ho poden ser les relacions familiars o els amics. En termes pràctics, això comporta que els amics ja no es facin a la feina, com succeïa en la societat industrial. A la feina hi ha col·legues. La feina ja no és el lloc en què es construeixen les relacions socials pròximes. Feina i família són esferes diferents, i així ho entenen els treballadors.

En una societat en què la cultura del consum ocupa un espai cada vegada més important, té sentit que el treball deixi de ser un referent gairebé exclusiu en la identitat de les persones. I entenem per "cultura del consum" no solament comprar més coses, sinó sobretot fer més coses.

Dit això, el treball continua essent per a un gran nombre de catalans i catalanes un factor determinant de les seves vides, una font de satisfacció personal i un instrument necessari per introduir-se en el món del consum.

Treball i valors

Davant la clàssica pregunta de què farien si els toqués un premi molt important a la loteria, la majoria dels catalans continuaria treballant... però d'una altra manera.

Aquesta *altra manera* és allò que les organitzacions hauran de construir perquè els nous valors del treball encaixin en la cultura de les empreses.

Cal assenyalar com a element preocupant aquesta part minoritària, però creixent, de la població jove que ja no té cap mena de connexió amb els valors del treball i que defineixen la seva identitat en el món del consum. Són els joves que, com la Juani de la pel·lícula de Bigas Luna, volen ser famosos, sobretot quan descobriexen que ser artistes requereix un esforç excessiu, probablement sense futur, atesos els seus nivells culturals.

La societat del coneixement apunta a regles d'eficàcia diferents de les que hi havia a la societat industrial, i és cap aquí on haurien de tendir les empreses a Catalunya tot cercant un nou contracte psicològic que es construeixi sobre la base de la confiança. Quan l'empresa deixa de ser lleial envers els seus empleats, la resposta és que els empleats tampoc no ho són, i, quan el coneixement és el factor competitiu més important, la deslleialtat suposa compromís condicionat, guardar-se el saber per a un mateix i, en definitiva, vendre's al millor postor.

El treballador català del segle XXI ja no funciona amb discursos que apel·lin a la moral, al deure, a la cultura d'empresa ni als grans reptes. Si volem que aquest treballador desenvolupi al màxim els seus coneixements i

Els valors dels catalans

les seves potencialitats, s'ha de crear un entorn empresarial de confiança que, a més de ser agradable, ben equipat tecnològicament i adaptat a les noves formes de socialització dels treballadors que han crescut en l'àmbit web, ha de garantir com a mínim un sou decent, uns caps adequats a la nova cultura professional, una organització del treball que permeti assumir responsabilitats i el desenvolupament professional i una gestió del temps que permetin compatibilitzar temps de treball i temps de no-treball.

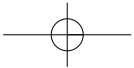
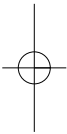
Aquests joves professionals, per tant, no és que no vulguin treballar, sinó que volen fer-ho en el mateix context en el qual han estat socialitzats.

Passa el mateix amb els caps. El model autocràtic d'exercir el lideratge entra en oberta contradicció amb uns joves educats en la tolerància tant a l'escola com a les seves cases i en l'autoritat basada en el raonament més que no pas en la disciplina cega. És en aquest punt, el de les jerarquies mitjanes, on es jugarà la partida de la gestió del coneixement.

Els sistemes tradicionals de socialització en els valors del treball, fonamentalment la família, l'escola i l'Església, col·locaven el futur treballador davant la porta de la fàbrica amb la lliçó bastant apresada. L'empresa només havia de donar-li la benvinguda, llegir-li el manual d'acollida i posar-lo a treballar. El símil amb el toro bastonejat per picadors i banderillers perquè el

Treball i valors

torero faci posteriorment la *faena* és més que rellevant. El que passa és que modernament els banderillers i els picadors, això és, la família, l'escola i, per descomptat, l'Església travessen períodes de confusió. Les empreses ja no troben el treballador a punt per a la feina, se suposa que en la seva cultura, sinó algú que encara està en fase de definició de la seva pròpia cultura del treball. Allò que l'empresa faci o deixi de fer ara sí que compta.

Família i valors

Lluís Sáez

En l'actualitat, cada cop es parla més de la crisi de la família, però en realitat la família mai no ha deixat d'estar en crisi, en tant que institució social dinàmica i evolutiva. Les successives adaptacions de la institució familiar a les diferents cultures i les diverses èpoques han estat una constant històrica, de tal manera que hom ja troba dificultats fins i tot en el moment de definir què entenem com a família. Hi ha dos elements que hi són gairebé sempre: l'aliança fundacional i la filiació (aquesta darrera, si més no, en potència). Però fins i tot aquests elements no han operat sempre de la mateixa manera, com ens ho ensenyen els antropòlegs quan ens parlen dels diferents sistemes de filiació (alguns d'ells fins i tot desconnectats del vincle biològic). I, pel que fa a les funcions bàsiques de la família com a grup primari, aquestes funcions també evolucionen amb el temps.

Els valors dels catalans

Precisament, aquestes variacions que hom troba en els components de la institució familiar ens obliguen a difuminar-ne els trets i ampliar-ne els contorns per no caure en una excessiva dependència d'unes suposades essències que potser, al capdavall, no serien més que vicis etnocèntrics. El recurs, aleshores, és cercar una definició de mínims, capaç d'integrar la presència, l'absència i la variabilitat de diversos elements en uns denominadors comuns que ens ajudin a delimitar el fenomen.

Després de comparar diverses definicions, hem cregut trobar una aproximació prou integradora en la definició de família com a *tota forma de convivència entre persones basada en una aliança afectivo-sexual, una relació de filiació o una relació de parentiu per consanguinitat o afinitat, la qual incorpora sentiments forts de pertinença al grup perraó del'intercanvi d'afectes, reciprocitats i solidaritats, sempre en el marc d'un projecte de vida compartit.*

Creiem que aquesta definició inclou els elements imprescindibles per tal de poder entendre què és una família. D'una banda, fa referència al vincle que fonamenta el sentiment familiar (el qual ens permet anar més enllà del nucli), a les relacions interpersonals que s'estableixen en el seu si i a l'existència d'un projecte de vida compartit.

La necessitat d'optar per una definició tan oberta del fet familiar té a veure amb la situació actual per la qual

Família i valors

passa la família a Occident i, per tant, també a Catalunya. En l'actualitat, vivim no solament un temps de transformació de les estructures familiars, sinó sobretot un temps de crisi de les definicions monopolistes del concepte de família.

El que més caracteritza els temps actuals no és com canvia la institució familiar, sinó més aviat l'eclosió d'una pluralitat de formes i dinàmiques a l'hora d'entendre la família. Si, fins ara, institucions com l'Església o l'estat contribuïen a la concreció de la definició familiar fent oficials formes i elements determinats, des de fa uns quants anys la iniciativa social sembla que va per davant, i hom s'ha erigit en constructor de formes familiars ben diverses, algunes d'elles fins i tot al marge de l'oficialitat. La família, que en el fons mai no ha deixat de ser una construcció social, ha estat objecte de la creativitat dels individus que la formen, i aquests individus s'han atrevit a crear i recrear models fins i tot desinstitucionalitzats, és a dir, al marge de la legalitat vigent. De fet, han invertit la tendència del procés: si abans calia que hom s'adaptés a les formes reconegudes per l'estat, ara ha estat l'estat qui ha hagut d'adaptar-se progressivament a les noves formes familiars.

Pensem que aquesta evolució pluralista de la família és una de les principals cruïlles en què es troba la institució. Creiem, però, que no és l'única cruïlla, ni tan sols la més profunda. No sols han sorgit noves formes

Els valors dels catalans

familiars, sinó que també han canviat les relacions intrafamiliars, tant entre els membres fundadors com entre aquests mateixos membres i la seva descendència, i aquest és un canvi tant o més important que l'anterior. Finalment, i com a fenomen subjacent als dos anteriors, cal tenir en compte que s'ha donat una profunda transformació en els valors familiars i en la mateixa família com a valor.

És important puntualitzar que les transformacions esmentades no han tingut un efecte de substitució d'uns models familiars per uns altres. És cert que hi ha models emergents, d'altres que esdevenen hegemònics, i d'altres que decauen. Però, potser perquè els temps de trànsit entre els diferents models socioculturals són cada cop més accelerats, avui dia conviuen molts models en un mateix espai social i temporal. Si es pot parlar d'una família tradicional i d'una família moderna, aquests dos tipus de família coexisteixen en l'actualitat amb les formes familiars més postmodernes. I, tot i haver-hi tendències inequívokes en les famílies que formen les noves generacions, vivim en un temps de desorientació sobre quin hauria de ser el model "vàlid" de família. I és que, com calia esperar, tots els models tenen les seves funcionalitats i les seves problemàtiques. A més, la seva tria no es pot desvincular d'un posicionament quant als valors de les persones.

Família i valors

3.1 CANVIS EN LA FAMÍLIA: LA DOBLE TRANSICIÓ FAMILIAR

En el temps de trànsit de la societat tradicional a la societat moderna, i en el trànsit de la modernitat a la postmodernitat, hem viscut en relativament pocs anys una doble transició familiar, una transició que, al seu torn, afecta les formes, les relacions i els valors. Fixem-nos en aquestes transicions:

- *La primera transició* es dona entre una família de caràcter extens, autosuficient (que és alhora unitat de producció, de reproducció i de consum), patriarcal i col·lectivista. La modernitat porta la família de fusió, amb un nucli reduït a dues generacions, una divisió sexual del treball (basada en la consideració de l'home com a sustentador principal de la família) que dona continuïtat al patriarcat i una activitat econòmica que es desplaça fora de la llar, la qual queda reduïda a una unitat de reproducció i de consum. La neolocalitat i la desvinculació de la família troncal afavoreixen un major individualisme dels membres, i es desenvolupa culturalment l'amor romàntic com a principal causa legítima de les unions.

- *La segona transició* familiar té lloc amb el pas de la modernitat a la postmodernitat que vivim en l'actualitat. La igualació dels rols dels homes i les dones en

Els valors dels catalans

l'esfera pública accentua encara més l'individualisme d'ambdós membres de la parella, i aquesta parella esdevé una mena d'associació mútua que basteix un projecte de vida compartit, però alhora destinat a afavorir el benestar emocional i la realització personal dels seus membres. La divisió de rols desapareix i l'atribució de rols productius i reproductius passa a ser simètrica, almenys en teoria. Al seu torn, es reforça el paper de la família com a unitat de consum, tot i que encara es manté també com a unitat de reproducció.

Les transformacions en els rols familiars comporten canvis en les relacions interpersonals que s'estableixen en el si de la família, i són la causa i l'efecte alhora de nous valors individuals i familiars. La igualació de rols afavoreix la penetració de les dones en l'esfera pública i, en particular, en el mercat de treball, mentre que caldria esperar que els homes fessin el mateix en l'esfera de la llar i en el treball domèstic-familiar. El pas de centralitats úniques (o bé productives o bé reproductives) a una centralitat compartida o bicentralitat entre el mercat de treball i la llar, però, es produeix a dues velocitats molt diferents. Al ritme vertiginós que les dones han imprès al seu accés al mercat de treball, els homes repliquen amb resistències culturals a assumir els rols domèstic-familiars. En canvi, nous valors com la democràcia, la negociació i el diàleg en les relacions familiars sí que prosperen, i fins i tot s'estenen des dels membres de la

Família i valors

parella fundadora als fills que puguin tenir, transformant a fons el concepte clàssic d'autoritat parental.

Pel que fa a les formes, la transició moderna no havia contradit el dogma que establia que la fundació d'una família partia d'una unió afectivo-sexual d'un home i una dona. En tot cas, l'única modificació formal va ser la institució d'un vincle alternatiu secularitzat amb la figura del matrimoni civil. Però la segona transició sí que afecta radicalment les formes familiars. Ara es reclamen com a famílies les unions de fet, i es posa fi a la idea d'un acte fundacional de caire heterosexual com a exclusiva via de fundació d'una família. El canvi, doncs, consisteix en la reivindicació de l'obertura del concepte de família a un ventall suficientment plural de formes diverses. Potser per la seva novetat històrica, les unions entre parelles gais i lesbianes han ocupat preferentment les portades dels mitjans de comunicació, però creiem que el moviment pluralitzador de les formes familiars pot tenir encara més recorregut, a mesura que sorgeixin i es diversifiquin altres formes fins ara inèdites.

D'altra banda, les formes secularitzades d'unions familiars contempnen sempre el supòsit de dissolució del vincle, i aquesta possibilitat s'incardina en l'imaginari col·lectiu com quelcom que es dóna per descomptat. Malgrat que, per raó de l'amor romàntic, són moltes les parelles que es funden amb la il·lusió de ser-ho "per a tota la vida", aquesta clàusula ara ja només és una

Els valors dels catalans

possibilitat, car els uns i els altres saben que, si la unió no és satisfactòria, sempre es podrà trencar.

Aquest fenomen dóna lloc a un increment sostingut a tot Occident del nombre de separacions i divorcis entre les diferents unions (ja siguin de fet o de dret), i al fenomen posterior de l'anomenada monogàmia successiva –és a dir, el fet que un individu, al llarg de la seva biografia, pugui fundar més d'una família, en ordre successiu–. Paral·lelament, proliferen també nuclis que esdevenen famílies monoparentals, o bé les anomenades famílies reconstituïdes (quan funden un nucli persones provinents d'un nucli anterior, amb fills de les parelles anteriors). En el cas concret de Catalunya, la taxa de divorcis està actualment en el 3,6 per mil (dades del 2006), i amb tendència a l'alça, mentre que en aquest mateix any la taxa de nupcialitat estava en el 4,39 per mil, i amb tendència a la baixa.

Les pautes familiars també han canviat. Si ens fixem en les dades catalanes (Catalunya no és pas atípica en el context occidental), veiem que augmenten les parelles de fet, tant les de caràcter transitori com les de caràcter permanent. Això fa que els fills nascuts fora del matrimoni s'hagin disparat fins a més del 30% el 2006. A més, l'augment del capital educatiu dels homes i les dones –d'altra banda necessari en les economies actuals– ha fet que s'endarrereixi l'edat d'entrada al matrimoni (o a la unió de fet) dels joves catalans –el 2006 era de 30 anys

Família i valors

per a elles i de 31 anys per a ells—, així com l'edat en què tenen el primer fill —que ara ja frega els 31 anys—. Altres circumstàncies que ja són més pròpies, com l'encariment del preu de l'habitatge, la precarietat laboral i les dificultats femenines a l'hora de combinar la carrera laboral i la tinença de fills, fan que Catalunya tingui a hores d'ara una de les taxes de fecunditat més baixes del món (1,45 fills per dona el 2006, quan la taxa de reemplaçament d'una població s'estima en 2,1 fills per dona).

Catalunya és, doncs, un país en què la gent es reproduïx tard i poc, mentre que, en canvi, gaudeix d'una esperança de vida de les més altes del planeta. La conseqüència de la confluència d'ambdós fenòmens, aleshores, és evident: vivim un envelliment accelerat de la població. L'efecte que això té en la composició de les llars no pot ser altre que la reducció continuada dels efectius de les mateixes llars. Cada cop tenim més llars unipersonals (la majoria formades per dones grans que es queden vídues), mentre que es consoliden les llars de parelles sense fills i les llars monoparentals (la majoria d'elles formades per una mare sola amb els fills). Aquestes evolucions van en detriment de les llars formades per parelles amb fills, que han passat de ser més del 52% el 1981 a ser una mica menys del 41% el 2001.

En els casos de famílies monoparentals i de llars unipersonals formades per persones grans, aquestes llars

Els valors dels catalans

s'associen a la prevalença d'una problemàtica econòmica important, així com a les dificultats per conciliar la vida laboral i la familiar en el primer cas, i a la desatenció i l'aïllament social en el segon. De bell nou, les transicions familiars i els canvis en els valors que les acompanyen tenen molt a veure amb aquestes situacions, sobretot amb l'isolament que pateix la nostra gent gran. Malgrat que la neolocalitat no impedeix que els nuclis familiars tinguin una relació fluida amb la família extensa, els ritmes de la vida quotidiana fan que moltes persones grans restin isolades i en part desateses pels seus fills, que no estan per ells ni els visiten amb l'assiduïtat que caldria, ja sigui per manca de temps material per fer-ho o bé perquè prioritzen altres interessos personals.

3.2 CANVIS DE VALORS

Evidentment, tots aquests canvis no estan desconnectats de la profunda revolució quant als valors que ha sofert Occident. Aquesta revolució té en el seu epicentre la revaloració de l'individu que s'inicià amb la modernitat i que s'ha redimensionat en la postmodernitat a partir del procés d'individualització que tan bé ens explica Ulrich Beck, que culmina amb la desvinculació de l'individu del poder normatiu i estructurador que tenien les institucions tradicionals. L'individu, ara, es fa

Família i valors

responsable de la seva pròpia biografia, que passa a ser una biografia electiva. En una societat com la descrita, és fàcil deduir que l'autonomia individual i la projecció i l'autorealització de la pròpia persona passen a ser valors centrals, de la mateixa manera que el valor de la llibertat individual.

Aquests nous valors emergents expliquen bona part dels canvis que hom viu en la institució familiar. Expliquen, d'entrada, l'eclosió de formes familiars no convencionals, en tant que ara l'individu es confecciona les parelles i les estructures familiars a la seva manera. Pel que sembla, cada cop més la família passa a ser integrada per l'individu en la mesura que és un element més de la seva biografia electiva. Per tant, passa a ser, així mateix, una família electiva quant a les formes i segurament també els continguts. I, atesa la creativitat i la profusió de formes possibles d'unions afectivo-sexuals entre els éssers humans, la família esdevé una *família plàstica*, que es defineix i es redefineix constantment i adopta una multiplicitat de formes i de continguts. En el fons, acaba essent percebuda com una perllongació gairebé natural de la llibertat inherent a l'individu. Això explica l'emergència de vindicacions impensables en temps pretèrits, però també la relativa tolerància d'un ampli espectre de la societat, que, en veure models substancialment diferents del seu, els contempla cada vegada més com un exponent de la diversitat de les formes

Els valors dels catalans

de vida d'avui dia. D'alguna manera, la major tolerància social *normalitza* el fenomen i en permet una coexistència relativament pacífica. Hom veu en la parella i en la família una qüestió que pertany a la intimitat i a la llibertat de cadascú, i que en determinats contextos conviu amb el fet, per exemple, que una parella de lesbianes vulgui casar-se i tenir un fill (el qual tindrà dues mares), o amb el fet que una parella decideixi consolidar la seva relació, però viure en llars separades per tal de preservar els seus espais de privacitat (el que es coneix com a semicohabitació o LAT –*living apart together*–), o que una mare decideixi tenir un fill tota sola, sense parella, per inseminació artificial (i formi el que es diu una família gineparental) o que una parella tingui fills sense ser casats, o que en una família reconstituïda visquin a la llar la nova parella, els fills de l'un i de l'altre tinguts amb les seves anteriors parelles i els fills que tinguin en comú. Aquests i altres casos són percebuts cada cop més com a decisions legítimes o acceptables, atès que pertanyen a l'esfera de l'autonomia personal.

Òbviament, si alguna cosa ha comportat la família plàstica, ha estat una major llibertat per als membres de les diferents parelles. Des d'un punt de vista liberal, el guany és indubtable. En canvi, des de posicions més tradicionals o conservadores, aquestes transformacions són interpretades com un atac a les essències de la institució familiar, atac que porta a una traumàtica

Família i valors

dessacralització de la mateixa institució familiar i, al mateix temps, facilita la descohesió social. La polèmica és ben present avui dia, i de ben segur ens acompanyarà encara durant un quant temps, però des d'un punt de vista sociològic cal dir que les tendències sembla que apunten inexorablement cap a una progressiva pluralització de les formes familiars i cap a l'expansió de la família plàstica (la qual, al seu torn, conté des de formes familiars tradicionals fins a formes netament postmodernes). Cal matisar, però, que cap model familiar no ha estat mai idíl·lic, ni ho serà en el futur. La família, com tot grup humà que estableix relacions intenses i duradores, no està exempta –ni ho estarà– de moments d'harmonia, cooperació, ajuda mútua i diàleg, o bé de moments de tensions, dificultats, discrepàncies entre les parts i fins i tot conflictes implícits i explícits.

Ara bé, el que sí que sembla cert és que la major llibertat que tenen avui dia els integrants de les famílies, en bona part fruit de la independència econòmica que el treball productiu atorga a les dones, els permet fugir de situacions dramàtiques que les generacions passades sovint van haver de suportar resignadament. No hi ha dubte que la major llibertat actual de l'individu envers la família el protegeix sensiblement més dels abusos que es puguin produir en el seu si, tot i que la protecció global continua essent marcadament deficitària pel que fa als subjectes més febles (com és el cas d'algunes

Els valors dels catalans

dones que pateixen maltractaments o dels infants que són objecte d'actes de violència indiscriminada o d'abusos sexuals).

Però si l'actual pluralitat de formes familiars permet més graus d'expressió de llibertat individual, hom troba com a contrapartida una major fragilitat de les famílies. És una fragilitat que, sobretot, deriva de la inestabilitat de les parelles. Efectivament, les parelles cada cop es dissolen més aviat i en major nombre. La contraposició és espectacular si observem que la majoria dels nostres ancians encara van establir unes relacions fonamentades en uns vincles que se suposava que eren "per a tota la vida", mentre que ara hi ha joves que van poc més enllà de la trentena i que ja acumulen dues o tres parelles en el seu historial biogràfic. Tot canvia, certament, però l'entrada de la societat catalana a la postmodernitat s'ha fet en un temps rècord, si tenim en compte que només trenta anys enrere vivíem sota un règim marcadament tradicionalista.

Tanmateix, la fragilitat de la parella no deixa de ser el resultat del que hom considera un guany, i també es viu amb una relativa normalitat. En la mesura que la parella és percebuda com un vehicle de projecció i realització individuals, és això el que se li demana, i, quan el projecte de vida compartit deixa de satisfer algun dels individus (o tots dos), o quan els sentiments que cimenten la relació es degraden o desapareixen, hom

Família i valors

entén que és legítim posar fi al vincle i cercar en altres latituds allò que ja no es troba en la parella actual. En el fons, hom entén que és una part de la seva llibertat posar fi als vincles que ja no el satisfan, però també s'entén que la parella pot degradar-se per múltiples raons i que hom ha de tenir vies de sortida quan això passa.

L'èmfasi sociològic no qüestiona els extrems anteriors, però incideix especialment en un fet constatat: les parelles cada cop són més fràgils, i les ruptures augmenten. No podem fer comparacions amb les societats tradicionals, perquè evidentment hi havia ruptures comptades, però no sabem quantes d'aquelles famílies s'haurien trencat si tots els membres haguessin tingut el grau de llibertat (jurídica i efectiva) que es té avui dia. No es pot quantificar, però intuïm fonamentadament que haurien estat moltes. Ara bé, pel que fa a les societats actuals, sabem que els índexs de separació i de divorcis es mantenen a l'alça. I, com que en societats que van fer abans que nosaltres el trànsit a la modernitat això ja ve de lluny, d'un quant temps ençà han sorgit diverses teories sobre la suposada fi de la família.

Aquestes teories acostumen a carregar la causalitat de les ruptures al desenvolupament de l'individualisme. Presenten un individu incapaç d'anar més enllà de si mateix, que actua sempre segons un càlcul d'interessos egoista i que fins i tot és fred a l'hora de tenir i mostrar sentiments vers altres persones. Aquest individualisme

Els valors dels catalans

explicaria, aleshores, des de les ruptures en parelles que ja no saben estimar-se fins a l'estat d'abandonament de la gent gran.

La postmodernitat, però, fa bandera de l'emotivitat, del gaudi dels sentits i del plaer de les relacions, però no tant d'aquesta mena d'individualisme. L'individu és sens dubte important, però també ho són els petits grups relacionals. I, de fet, no sembla que es detecti cap minva en la formació de parelles; fins i tot, quan una parella es trenca, els seus membres solen reincidir en un període de temps no gaire llarg.

Des d'ací no tenim tan clar que el principal problema sigui atribuïble a l'individualisme egoïsta centrat en l'interès del subjecte, ni a la instrumentalització de la parella en el propi benefici, ni al defugiment sistemàtic del compromís. No neguem que en alguns casos tot això es pugui donar, però no haurien de ser més que una minoria, potser creixent, però encara molt minsa. Sobretot perquè aquestes interpretacions sembla que passin per alt que, quan es dona un sentiment d'amor en l'individu, la solidaritat i el desig de "donar-se a l'altre" apareixen tot seguit. El mite de l'amor romàntic, tot i que amb variants, encara continua vigent, i el món continua ple de persones disposades a fer coses inversemblants per l'amor que senten per una altra persona. De fet, la cultura postmoderna potencia precisament les emocions i la intensitat en tota mena de relacions.

Família i valors

Doncs bé, creiem que el nucli del problema està precisament en aquesta tendència a prioritzar les emocions per damunt de tot. L'emotivitat, en els nostres dies, relega la racionalitat. La metàfora de deixar-se portar per allò que el cor et dicta, com sabem, és de plena actualitat. I cal puntualitzar que no s'empra com a sinònim de sensibilitat, sinó com a sinònim d'emotivitat. Les emocions i l'encís de l'instant, del que és immediat, són els nous guies, i l'afectivitat reflexiva o l'amor serà en queden apartats, com si d'alguna manera aigualassin la festa. La qüestió no és la por al compromís, perquè d'entrada el compromís ja no és perenne, com ho era abans, i tot vincle es pot trencar (en cas contrari, la por al compromís hauria d'actuar com un inhibidor en la formació de parelles, i no necessàriament com un catalitzador de ruptures). Encara més, si tenim en compte la profusió de casaments que tenen lloc després de només pocs mesos que la parella s'hagi conegut, la conclusió a la qual arribem és més aviat la contrària: que el compromís no fa gens de por perquè, en la deriva irreflexiva de la tria emocional, hom ni s'adona de l'abast real de les responsabilitats que comporta el compromís concret. Això ja quadra més amb l'època postmoderna en què vivim. De la mateixa manera que es dona la compra emocional, impulsiva, trobem també l'emparellament emocional, impulsiu.

Els valors dels catalans

En aquestes condicions, no és estrany que moltes parelles es desfacin aviat, quan la il·lusió de les emocions deixa entreveure que la realitat no és ben bé com els integrants de la parella se l'havien representada. Entre d'altres coses, els integrants han de descobrir que una parella no es redueix al gaudi dels sentits, que la viabilitat d'una parella depèn de la solidesa del projecte de vida compartit i que aquest projecte de vida compartit requereix al seu torn un compromís intens. Si hom fa les coses amb sentiment, però alhora raonadament i raonablement, i incorpora en la parella aquells elements essencials que fan que sigui una parella, ben aviat s'adonarà que aquesta mateixa unió esdevé –en virtut de la significació del projecte compartit– un valor en si mateix. És clar que, per a molts individus, l'amor o la parella són valors que se supediten a d'altres valors individuals, com la projecció professional o l'interès particular. Això també és propi dels temps actuals, quan, en l'escala de valors personals de cadascú, determinats nous valors individuals com els descrits han fet que valors com l'amor o la parella es devaluïn sensiblement i baixin posicions en l'escala.

L'esmentada tria poc madura de la parella és un altre índex de les mancances de la socialització en valors, que fan que el jovent experimenti per si sol sense aprofitar els coneixements i les experiències dels adults o de les generacions predecessores. En una actitud molt

Família i valors

individualista, es menyspreen les ensenyances històriques i els referents, i es reinventa el present des del solipsisme individual. Després, tot i tenir un cert bagatge mitjançant la pròpia experiència, el possible aprenentatge es perd per la devaluació de la reflexió i l'entronització de les emocions. I és clar, si ja és difícil encertar i no equivocar-se en les tries amb la sola ajuda de la racionalitat (en realitat, el que caldria seria arribar a la saviesa de criteri, però això demana molt més que la simple reflexió, si no va acompanyada dels coneixements, la sensibilitat, l'autopercepció d'un mateix, etc.), cal pensar que la tria d'una parella sobre la base de criteris exclusivament emotius o intuïtius es veurà fàcilment abocada al fracàs en la immensa majoria dels casos.

Com a complement, a més, trobem que la predilecció postmoderna per les emocions i pel gaudi intens dels sentits fa que l'emotivitat pugui esdevenir addictiva. Aleshores hom demana constantment noves emocions, nous estímuls, i el manteniment d'una intensitat que l'evolució de la parella difícilment sol satisfer, ja que tota parella té moments àlgids, moments baixos i moments d'una plàcida serenitat.

És clar que la fragilitat d'aquestes parelles té a veure amb el canvi de valors operats en les biografies electives de cada individu, i el fet que el vincle sigui més fàcil o més difícil de trencar no és més que un fenomen circumstancial que pensem que més aviat no té una excessiva

Els valors dels catalans

incidència en les conductes individuals, atesa la manera com van les coses. El problema, per tant, no estaria tant en la valoració que hom fa dels graus de llibertat actualment existents (que per raons humanistes són òbviament defensables des de moltes posicions), sinó en l'ús que hom fa d'aquesta llibertat i en la crisi de valors subjacent a aquest fenomen.

El problema no és, doncs, que les parelles es puguin desfer; el problema –com ja ho hem esmentat en línies anteriors– està en l'extrema facilitat amb què hom forma avui dia parelles superficials. El problema no és que en algunes parelles els sentiments es desgastin algun dia, o que el projecte de vida compartits'esquerdi; el problema veritable està en el fet que hi ha parelles que s'uneixen a partir d'un sentiment que té molt de superficial i poc de profund, i on no hi ha un projecte de vida compartit sòlid.

La significació que té la parella (i la família) en la vida d'un individu, tant pel grau de compromís que comporta com per les responsabilitats que se'n deriven i el condicionament de la pròpia biografia, requereix atorgar a aquestes institucions socials la importància que es mereixen. En canvi, en l'actualitat sembla més aviat que moltes persones percebin la parella superficialment, com un joc, com una manera més de sadollar els desitjos, com una aventura més, molt més valorada com més excitant és.

Família i valors

Però el fet que la immaduresa dels membres de la parella porti a la seva durada efímera no seria especialment dramàtic si no hi hagués tercers perjudicats. És veritat que tota ruptura de parella suposa costos emocionals per a les dues parts implicades, però, si tot acabés en això i, a més, les parts aprenguessin dels seus errors, fins i tot podria ser globalment profitós per a ells o elles. El problema, però, sorgeix quan hi ha fills pel mig, i sobretot si són infants.

La manera com viuran aquests fills la ruptura del nucli familiar no és tan important, tot i que aquest aspecte també s'ha de tractar en profunditat. El problema ve quan la immaduresa dels pares es perllonga més enllà de la ruptura familiar i quan fan avinents les seves hostilitats a l'infant, o quan l'instrumentalitzen en la seva particular guerra personal. Per desgràcia, aquesta cara fosca de l'individualisme –ara sí, egoista– es dona amb massa freqüència, i hom tendeix a utilitzar el fill com si fos un bé de la seva propietat, tot prioritant els seus objectius per damunt del benestar emocional de l'infant. Quan això passa, emergeix una nova víctima de la situació, que esdevé la víctima central, pels danys a què està exposada: els fills en edat infantil o adolescent. Apareixen aleshores situacions d'inversió de poder –quan es deixa que el fill instrumentalitzi els pares tot convertint-los en una subhasta dels seus desitjos i fent-los xantatge moral per sistema– i situacions en què un dels pares (normalment

Els valors dels catalans

el pare) es desentén de la criança del fill i es limita a esdevenir “pare proveïdor”, i fins i tot situacions en què un progenitor o tots dos instrumentalitzen el fill per indisposar-lo contra l'altre progenitor. No cal dir que, en aquests casos, normalment qui en surt pitjor parat és justament l'infant, pel potencial de desequilibri emocional que li suposen aquestes situacions.

Aquestes circumstàncies ens porten a recalcar novament la rellevància d'educar els sentiments i socialitzar les persones en la importància del compromís i en les responsabilitats que comporta en cada cas. Alguns compromisos, per definició, han de ser lliures, de manera que hom no estigui obligat a assumir-los (hom pot no voler formar una família o pot no voler tenir fills, per exemple). Però hi ha compromisos, voluntaris o no, que un cop es contreuen, vinculen obligatòriament les persones. No és pas el cas de la parella, que, si no hi ha altre remei, hom pot arribar a trencar de manera definitiva. Però sí que és el cas dels fills. I tot compromís comporta unes responsabilitats que van sovint més enllà de les que formalment pot exigir una norma jurídica. Que els integrants de les parelles tinguin això clar, i que sàpiguen com han de comportar-se en el cas que es produeixi una ruptura i hi hagi fills pel mig, és del tot essencial per tal d'evitar un gran nombre de víctimes innocents. En aquest punt, potser cal reivindicar l'assistència dels coneixements experts i l'extensió de la figura del mediador

Família i valors

familiar o del psicòleg infantil, per tal que intervinguin en les ruptures familiars on hi hagi infants i puguin aconsellar la manera com han d'actuar els dos progenitors.

Però la presència dels mediadors o psicòlegs no soluciona el problema. Cal socialitzar les persones en valors que resituï la importància que té el fet de formar una família i que facin entendre la necessitat, d'una banda, d'entendre els propis sentiments, però, de l'altra, de ser reflexiu i racional en una empresa tan rellevant. I també cal socialitzar en allò que comporten tots i cadascun dels compromisos que se'n deriven, i en especial els que tenen lloc amb la paternitat/maternitat. Potser des d'un acompanyament adient es podria combatre el que al nostre entendre avui s'erigeix com un contravalor flagrant de la nostra societat: la banalització de la relació de parella o de la formació d'una família.

Perquè el projecte de vida compartit de la parella tiri endavant caldran l'esmentada educació en valors i habilitats comunicatives i empàtiques que permetin entendre el que l'un i l'altre esperen de la parella. La parella implica diàleg i comprensió mútua, així com coneixement de l'altre i de les seves necessitats. La parella associativa que ha esdevingut possible avui dia és la que millor podria conciliar els valors individuals de llibertat i autorealització personal amb els valors compartits d'un projecte de vida en comú entre dues persones. L'encaix entre el projecte compartit i les respectives

Els valors dels catalans

projeccions individuals mai no havia estat tan possible en la institució familiar. Si el repte que plantegem té èxit, creiem que en aquesta conciliació i en la solidesa del projecte compartit hi ha la garantia d'una relació duradora i extremament fructífera per a les parts. Però també cal dir que aquest és el model de parella (i de família) més complex que mai hi ha hagut, precisament per l'ambició i exigent equilibri que pretén entre els valors individuals i compartits en el si de la institució.

La parella associativa presenta altres innovacions fonamentals. Volem destacar la que fa referència als rols dels seus integrants. Hem esmentat que és un tipus de parella que es consolida en un temps en què també es consolida l'accés de les dones al mercat de treball. Aquesta circumstància amplia les expectatives vitals de la dona, la qual ara s'autorealitza també treballant, i no sols essent mare o esposa. Però alhora guanya independència econòmica i, per tant, autonomia envers l'home. Tot plegat fa que la família es democratitzi, si més no en teoria, i que hom entengui que cal caminar cap a la duplictat de rols, passant les dones d'una centralitat domèstic-familiar a una bicentralitat o centralitat compartida entre el treball productiu i el treball de la llar i familiar, i passant els homes en sentit invers d'una centralitat productiva a una bicentralitat que també inclogui la seva corresponsabilització en les tasques de la llar, la criança dels fills i la cura dels familiars.

Família i valors

Malauradament, a Catalunya la teorització d'una simetria funcional en els rols dels homes i les dones no ha passat a la pràctica, com esmentàvem anteriorment, fora de casos excepcionals.

Cal recordar també que som a les portes d'una societat envellida, en la qual es multiplicaran les necessitats d'assistència de la gent gran dependent. Aquestes necessitats tindran el seu impacte en aquesta família transformada. I això comporta un risc afegit en països com el nostre, on la cobertura pública d'aquestes necessitats és molt deficitària, i les funcions de cura es deleguen forçosament a les famílies i, molt especialment, a les dones. D'aquesta manera, la combinació de l'absentisme masculí de la llar i de l'especialització femenina en tasques domèstiques i de cura, juntament amb la manca de responsabilització de les administracions, fa que la democràcia present en les relacions de la parella associativa sigui encara una democràcia inacabada.

Creiem que són les administracions públiques les que han de proveir d'una assistència suficient les persones grans en situació de risc o amb graus de dependència, tot deslliurant les famílies de les responsabilitats bàsiques –i de caràcter tècnic– de les funcions de cura sanitària. Els coneixements experts permeten una qualitat d'assistència tècnica que els cuidadors o cuidadores informals normalment no poden oferir. En canvi, aquesta cobertura prestada per les administracions, que

Els valors dels catalans

creiem que cal entendre –com es fa en els països nòrdics– com un deure de ciutadania, difícilment podrà abastar la dimensió afectiva, per a la qual solen ser els familiars els subjectes idonis. Seguint aquesta lògica, l’acompanyament dels fills i els néts en l’ancianitat seria el valor moral que caldria preservar en les relacions intergeneracionals del grup familiar extens.

Malauradament, hi ha indicis clars que aquest valor s’està perdent. El risc de països com el nostre és que avancin –com sembla que tendeixen a fer– cap a un model més individualista i més desintegrat a nivell familiar, i, alhora, l’estat del benestar no estigui suficientment desenvolupat per assumir els buits que es produeixin. El treball en els valors hauria de conjurar el risc, que veuen alguns autors, que un major desenvolupament de l’estat del benestar incrementi la desvinculació dels fills adults (i, de retruc, dels néts) dels pares i les mares grans. El repte torna a ser conciliar la transferència de responsabilitats quant a la cobertura material de les necessitats de la gent gran a les administracions, amb la revaloració dels intercanvis afectius intergeneracionals en el si de la família extensa, de manera que els avis i les àvies puguin tenir rols actius en la seva relació amb els fills adults i els néts, i alhora se sentin integrats dins del grup familiar gràcies a l’acompanyament mutu i a la construcció comuna d’una sòlida xarxa d’afectes, reciprocitat i solidaritat.

Família i valors

Aquest repte ètic esmentat s'ha d'enfrontar amb diversos obstacles. D'una banda, el nostre estat del benestar és marcadament deficitari en les polítiques d'atenció a la gent gran i a la dependència, i es troba a la cua d'Europa pel que fa a la despesa social per aquest concepte. Alhora, som un dels països més envellits, la qual cosa es tradueix en el fet que hi haurà un previsible augment de les necessitats d'assistència sociosanitària a curt i mitjà termini. Al seu torn, les famílies opten cada cop més per la carrera dual –de vegades ni tan sols és una opció, sinó l'única manera d'intentar fer front a les despeses inherents als actuals estils de vida–, la qual cosa ja comporta per si mateixa problemes de conciliació de la vida laboral i familiar que repercuteixen en el temps dedicat als fills, de manera que encara fa més inviable la dedicació a les persones grans dependents. Així mateix, la cobertura privada presenta greus dèficits com a resposta tècnica (amb força mà d'obra extracomunitària no qualificada per a les funcions encomanades) i sovint suposa preus privatius per a famílies de rendes mitjanes i baixes. Finalment, les darreres tendències individualistes fan que, de vegades, hom abandoni la gent gran, que resta cada cop més en una situació d'isolament.

La família associativa contemporània no solament presenta canvis en les relacions amb la família extensa, sinó que també ha suposat una transformació radical de les relacions internes entre els diferents integrants de

Els valors dels catalans

la llar. Les relacions entre pares, mares i fills han perdut verticalitat. Una de les possibles raons d'aquest fenomen podria ser l'innegable canvi d'estatus de la figura del fill, a la qual s'ha desposseït del valor instrumental per realçar-ne el valor emocional, centrat ara en una elevada intensitat afectiva de les relacions paterno-filials i en el potencial realitzador de la paternitat/maternitat.

Tanmateix, aquest model—tot i que és emergent i creixent—no deixa de ser un model ideal, que difícilment se sol donar al cent per cent, en uns casos per raons d'immobilisme cultural, i en d'altres per impediments estructurals. Així, per exemple, no totes les famílies troben el temps adient per estar amb els fills, a causa de l'estructuració actual dels temps de treball i de l'extensió de la carrera dual. D'altra banda, tampoc no totes les famílies assumeixen el model de "família comunicativa" en els termes que es presenten aquí. Moltes famílies, ja sigui per les seves conviccions o—sol anar en paral·lel—per la limitació de les seves aptituds negociadores, continuen optant per models disciplinaris tradicionals, encara que sigui un tipus de model cada cop més insostenible. I, en tercer lloc, també es detecten famílies no tan relacionals i, per contra, més individualistes, on les prioritats dels pares i les mares sovint passen per davant de l'estada amb els fills. No és infreqüent trobar avui dia infants que passen molt de temps sols a casa o bé "aparcats" en guarderies, poliesportius o centres diversos,

Família i valors

mentre que el pare o la mare dedica aquest temps a activitats d'oci, relacionals o que tenen a veure amb les seves afeccions particulars. Si bé és cert que hi ha pocs casos de desatenció material dels infants, hi ha, en canvi, força casos de desatenció relacional i afectiva.

El principal problema, però, que hom detecta en les relacions paterno-filials d'avui dia és la desorientació en l'exercici de la paternitat/maternitat derivat de la crisi de l'autoritat. Resumidament: ara l'autoritat s'ha de guanyar, s'ha de merèixer. Aplicat a l'autoritat parental, suposa no sols la capacitat per entendre les situacions i trobar-los la millor resposta, sinó que també cal un tarannà de diàleg i raonament en la presa de decisions, així com actituds sòlides i exemplars, capacitat de comprensió i empatia envers l'altre, i flexibilitat en les actuacions i valors fermes. En definitiva, la millor manera de guanyar-se el respecte d'un fill és ser capaç d'esdevenir un referent per a ell, mentre que alhora cal tractar amb respecte la seva individualitat i anar-li reconeixent una progressiva autonomia a mesura que creix. Però això, no cal dir-ho, no és gens fàcil.

Mentre algunes famílies s'entesten a revalidar el model tradicional d'autoritat imposada –i observen sovint amb estupefacció que el que amb ells havia funcionat, ara, amb els fills, és una font contínua de conflictes–, en d'altres la imperícia en el domini d'un model alternatiu fa que optin per delegar funcions de socialització

Els valors dels catalans

i normativització en altres institucions socials com l'escola. De vegades ho fan simplement per evitar conflictes (ja que no volen que el poc temps que passen amb els seus fills estigui dominat per continus enfrontaments); en d'altres casos, per una concepció mal entesa de la llibertat individual; i, finalment, també hi ha casos en què preval la inseguretat de la norma que cal fixar, en una societat de normes canviants i de valors líquids i inconsistents de manera creixent. Alguns pares i algunes mares, amb bon criteri, recorren als sabers experts (psicòlegs infantils, pedagogs, etc.), però aquesta no és una pauta gaire estesa, més enllà de determinats segments socials amb un capital cultural més important.

Les conseqüències d'aquesta desorientació familiar poden portar a situacions extremament negatives. En el cas de les famílies dimissionàries, que per una raó o una altra opten per evitar el conflicte i deixar fer al fill tot allò que vol, s'afavoreix el creixement d'un individu esclau dels seus propis desitjos, incapaç de tolerar cap frustració ni cap obstacle i acostumat a confondre allò que vol amb allò que està bé. En els casos més extrems, trobem un símptoma d'aquesta inversió de l'autoritat familiar en la constatació de l'existència d'un cert nombre d'adolescents i joves que tiranitzen els seus propis pares i mares, i en l'augment de la violència intrafamiliar dels fills envers els seus pares i, sobretot, les seves mares.

Família i valors

La complexitat que ha sobrevingut a les relacions paterno-filials fa que hi hagi també una diversificació en els models relacionals i d'autoritat parental aplicats a les famílies actuals. Així, Javier Elzo distingeix entre la *família endogàmica* (altament cohesionada, amb valors i normes ben delimitats, i abocada en si mateixa), la *família conflictiva* (disciplinària, amb normes rígides, però amb constants conflictes intergeneracionals), la *família nominal* (amb pares i mares molt individualistes, poca comunicació i poca atenció envers els fills, normativitat feble i un elevat grau de llibertat per a tots els seus integrants) i la *família adaptativa* (comunicativa i dialogant, mostra una creixent autonomia normativa dels fills i un procés de democratització dels rols familiars cercant l'encaix dels valors interns per mitjà de la negociació i la gestió del conflicte). Per a Elzo, aquest darrer tipus de família (que correspon a prop del 18% del total de les famílies) respon a les tendències de l'era postmoderna, i permet sense renunciar a les seves funcions socialitzadores un cert equilibri entre l'autoritat parental i la creixent autonomia normativa dels fills en les diferents edats.

L'autoritat parental s'ha d'exercir en el si de la família. Però en l'actualitat ja ha de ser una autoritat raonada i no imposada; suficientment assertiva per establir normes i límits clars que orientin la vida i el creixement dels infants, però alhora prou dialogant i receptiva per escoltar i ser conscients del que demana, i eventualment

Els valors dels catalans

negociadora a mesura que el fill o la filla es fa gran i adquireix més autonomia normativa. També cal que en aquestes famílies l'actuació dels adults sigui unívoca, però alhora democràtica, i que per la fermesa dels valors transmesos esdevingui un referent exemplar per als fills.

Malgrat el perill creixent de les famílies que deixen de socialitzar en uns valors determinats, el rol central i imprescindible de la institució familiar—tingui el format que tingui—continua essent el de transmissora de valors per excel·lència. En temps passats, però, els valors i les normes que s'havien de transmetre eren clars, socialment compartits, i hom comptava amb el suport de l'alineament d'altres institucions socialitzadores (com l'escola i la religió). En l'actualitat, en canvi, la convergència i la coexistència d'un mosaic plural de sistemes ètics i de significació en un mateix espai social compartit permet un alt grau de tolerància social, però també promou un cert relativisme que porta a una inconsistència dels valors que hom adopta a cada moment, de vegades poc sòlids i poc arrelats, i que, per tant, poden canviar segons les circumstàncies. Per això autors com Bauman defensen que som en una societat líquida, amb valors líquids i canviants.

En aquest punt considerem necessari alertar de la pèrdua de sentit a què porta un relativisme extrem i amoral. Però el problema, per a nosaltres, rau en el fet que la nostra societat no ha fet cap esforç per redefinir els

Família i valors

valors bàsics i ha deixat que es difuminessin fins que han perdut els seus contorns. En conseqüència, creiem que cal fer un esforç col·lectiu (l'abast del qual transcendeix òbviament el grup familiar) per trobar el mínim comú denominador amb el qual els diversos sistemes de significació i les diverses cultures i concepcions del món poden posar-se d'acord i generar consensos al voltant dels valors. Cal fer visibles els límits dels valors, els quals segurament ja haurem de concebre sempre més com un conjunt borrós que admet distintes modulacions, però que han de tenir límits clars per tal de tenir un sentit.

Així, el valor de la llibertat ha de ser delimitat, no tant per saber exactament què és la llibertat (que pot ser diverses coses d'acord amb els diferents sistemes de significació), sinó per saber què no és o quines conductes no és admissible que es defensin en nom de la llibertat. Atesa la imperiosa necessitat d'una cohesió social mínima, cal que des de les diferents instàncies del país es faci l'esforç de decidir quins són els marcs compartits a partir dels quals es pot orientar l'actuació dels poders públics i educar les actuals generacions i les noves. Mentre no s'escometi aquest repte, serà difícil trobar un alineament axiològic i un marc normatiu de referència, i persistirà i s'engrandirà el desconcert que vivim avui dia.

És important, per exemple, que els agents socialitzadors de masses entenguin que no és cert que tot s'hi val,

Els valors dels catalans

a l'empara del mercat, i que la societat civil i els poders públics poden legítimament exigir-los que assumeixin la part de responsabilitat social que els correspon en el seu exercici professional. De la mateixa manera, cal cercar de bell nou un alineament entre les famílies i les institucions com l'escola o els centres d'educació en el lleure per tal de crear sinergies entre elles pel que fa a la socialització dels infants, els adolescents i els joves. I cal fer possible la implicació de les famílies en la tasca socialitzadora dels fills, sensibilitzant-les, però també creant les possibilitats reals perquè puguin dedicar un temps adient als seus fills.

3.3 PROPOSTES

Acabarem aquesta anàlisi amb algunes propostes que, segons el nostre parer, se'n deriven:

- Cal instituir un sistema flexible de llicències laborals remunerades. La llicència parental no hauria de ser no remunerada, perquè aleshores només resulta viable per a aquelles famílies que es poden permetre prescindir durant un quant temps de part dels ingressos, i només es pot donar en persones que tinguin situacions laborals estables.

Família i valors

- Cal repensar els permisos laborals per atendre els fills menors. En la línia del que diuen Brullet i Torrabadella, cal que els permisos per paternitat i per maternitat funcionin l'un amb independència de l'altre, i cal que la seva articulació tingui en compte la realitat de precarietat laboral que vivim en l'actualitat i que fa que molts pares no puguin accedir a aquests permisos perquè no compleixen els requisits mínims de permanència en el lloc de treball.

- Cal flexibilitzar els horaris de treball de pares i mares tenint en compte les seves necessitats familiars. Convindria instituir el temps familiar com a temps prioritari en determinats supòsits, igual que compensar el cost d'oportunitat de sortir parcialment de l'activitat laboral amb programes específics de formació o similars, de manera que es minimitzés el fre a la carrera laboral.

- Cal reorganitzar els temps i els ritmes socials, de manera que s'ajustin els horaris dels serveis públics amb els horaris laborals de pares i mares.

- Cal potenciar iniciatives que permetin una millor gestió del temps, iniciatives com els bancs de temps o l'enfortiment de xarxes comunitàries.

- Cal donar preferència a la custòdia compartida, fins i tot com a corresponsabilització dels dos membres adults de la parella en la criança efectiva dels fills.

Els valors dels catalans

- Cal posar en marxa serveis de mediació familiar, especialment necessaris en els casos de ruptura de parelles amb fills menors d'edat.
- Cal establir tallers que orientin els pares i les mares en l'educació i la transmissió de valors als fills. També poden servir per adquirir habilitats comunicatives, de diàleg i de negociació de normes a la llar.
- Cal afavorir la coordinació i el diàleg permanent entre la institució familiar i les institucions comunitàries del municipi, i en particular amb l'escola i els centres d'educació en el lleure. Convindria desenvolupar un programa d'iniciatives i actuacions conjuntes.
- Cal evitar l'estigmatització dels infants que viuen en famílies de tipus no convencionals, a partir d'un aprenentatge de la diversitat de les formes familiars a l'escola que prioritzi l'objectivitat i la formació en els valors de la tolerància i del respecte a la diversitat. Cal que es posi l'èmfasi en els elements i els valors que les famílies han de tenir en comú, respecte dels quals les formes concretes i els models familiars són quelcom del tot irrellevant.
- Cal establir serveis per a la cura d'infants fins als 3 anys i per a la cura de persones grans dependents, però cal prioritzar alhora la presència continuada d'un referent de proximitat.
- Cal ajustar l'horari dels serveis públics a les noves formes de vida.

Família i valors

- Cal sensibilitzar en especial les noves generacions (sobretot d'homes) perquè contemplin el treball domèstic com un treball que han de compartir homes i dones.

- Calen espais dialògics de comunicació entre els col·lectius que representen els diferents sistemes de valors que tenen presència en la comunitat, per tal d'assolir consensos i establir un marc bàsic de valors. En la relació entre l'escola i la família, en particular, resulten clarament imprescindibles aquest espai dialògic i l'obtenció d'un alineament i de sinergies en els valors que es transmeten des de totes dues institucions.

- Cal aprofundir en el desenvolupament de l'estat del benestar i la cobertura social, de manera que les cures tècniques que un individu necessiti siguin cobertes al marge de la família. Al seu torn, però, cal facilitar un tipus d'atenció socio sanitària que alhora permeti que la persona malalta rebi l'acompanyament dels seus familiars.

- Cal estendre la protecció familiar a les diferents modalitats de família que es donen en l'actualitat i que puguin anar sorgint en el futur, en la mesura que el grup primari tingui funcions anàlogues a les modalitats convencionals de família.

- Cal promoure el retrobament intergeneracional a partir de la socialització en valors de reciprocitat i solidaritat entre avis, pares, fills i néts.

Els valors dels catalans

- Cal establir entitats de seguiment dels continguts ètics dels nous agents socialitzadors de masses. Aquestes entitats haurien de tenir potestat de revisió i control, com també potestat sancionadora, i haurien d'entroncar amb la societat civil i ser àmpliament recolzades per les administracions.

- Cal potenciar els valors de la reflexió en la formació de famílies i ensenyar l'enorme transcendència del fet familiar, dels compromisos que se'n deriven i de la responsabilitat que exigeix en els individus implicats.

- Cal estudiar en profunditat l'emergència de nous fenòmens familiars, així com les dinàmiques socials que afecten la formació de les famílies i les seves relacions internes. Al seu torn, l'increment de coneixement sobre el fet familiar hauria de servir per promoure un debat axiològic com més va més necessari sobre diferents qüestions i sobre l'essència de la construcció social de la família.

Exclusió social

Anna Jolonch i Anglada

Què és l'exclusió? Què és la pobresa? Quines són les primeres imatges que ens vénen al cap quan parlem de pobresa? Per què estem presenciant un canvi de paradigma que, gradualment, deixa de parlar de pobresa per parlar en primer terme d'exclusió?

La resposta més probable dels catalans si els demanem per la seva imatge de la pobresa són imatges de països del sud, imatges brutals i crues que se'ns han fet quotidianes. Imatges que són vides i històries reals de pobles sencers relegats als marges. Parlem de pobresa per referir-nos a la realitat d'un "Tercer Món" i a les catàstrofes i les emergències que ens arriben a través dels mitjans de comunicació. La globalització ha creat noves oportunitats sense precedents per a alguns, però d'altres s'han quedat enrere, o al costat, o al marge. En tot cas, en un espai altre.

Els valors dels catalans

Malgrat aquestes imatges espontànies, la realitat de la pobresa també ens toca de prop, molt més de prop d'allò que sovint estem preparats per acceptar i reconèixer. A Barcelona, la cara de la pobresa és la cara d'una dona que dorm al carrer i no sap què menjarà demà. Caminarà tot el dia sense rumb, sentint que és molt lluny de casa, fins a esgotar les seves forces. Si li llegim la mirada en passar, veurem que ens demana que ens dignem a mirar-la, que deixem d'ignorar que, enmig del benestar, del consum desmesurat, de la riquesa, el tràfec i el bullici, hi ha mirades segrestades.

En la mirada es reconeix el que és pròxim i el que és llunyà. Si miréssim aquestes persones als ulls, ens recordarien que les seguretats són fràgils, que cap de nosaltres no està blindat contra la precarietat i la vulnerabilitat que s'estenen dins del cos social, però que també formen part de la condició humana. Els seus ulls ens desvetllen pors, incerteses, temors molt profunds. Potser per això no mirem. Com si per negar l'existència de la feblesa i la vulnerabilitat ens sentíssim menys vulnerables, menys responsables també. No mirar és una manera de negar l'existència.

No hem de tancar els ulls davant la realitat que ens envolta. Hem de tornar la veu a les mirades segrestades. Perquè ens puguin parlar, d'elles, de nosaltres i de la societat que estem construint. L'exclusió social i la vulnerabilitat no són fenòmens aïllats de la nostra societat.

Exclusió social

A través d'ells podem entendre moltíssimes coses del nucli mateix de la societat que estem fent i en la qual estem tots immersos.

Avui, en una ciutat gran com Barcelona, no hi ha un sol perfil, un prototipus únic, de la persona que dorm al carrer. Hi ha homes joves, vells, dones grans i de mitjana edat, nascuts aquí, vinguts d'altres terres, els qui tenen fills i els qui no han tingut mai família, vídues, separats, abandonats; els qui sempre han fet tota mena de feinetes i les segueixen fent, els qui un dia van tenir un negoci propi que es va ensorrar, els qui han treballat sense tenir cap contracte, els qui segueixen buscant feina. El carrer és l'últim esglaó d'un recorregut vital fet de ruptures i fracassos. Dormir al carrer és no tenir un lloc, una casa, un espai propis. Viure al carrer és emmalaltir, fer-se vell aviat. Perquè tots necessitem una casa on ens puguem sentir acollits i recollits.

Els sense llar són la cara més dolorosa i extrema del que avui s'anomena l'*exclusió social*, que ens representa el que hi ha de pobresa, vulnerabilitat i desafiliació en el nostre món. L'exclusió és abans que res la vivència d'aquells que se senten relegats a viure als marges. En altres paraules: ser un "sense agenda", sense cap lloc on haver d'anar, sense ningú a qui poder trucar, sense ningú que et miri i et retorni la mirada.

En realitat, això és el que s'ha fet i se segueix fent sovint des dels poders públics, com ho exemplifiquen

Els valors dels catalans

les darreres ordenances que, en nom de la convivència ciutadana o d'un suposat civisme, s'afegeixen a un dels corrents subterranis del nostre temps, criminalitzant els més pobres, perquè viuen al carrer—o perquè negocien, venen o intenten guanyar-se la vida—. Sense solucionar-ho, el que es fa és retirar, amagar, emmascarar el problema, intentar per tots els mitjans *que no es vegi*, retirar de la vista de la gent allò que no es vol que sigui vist: la mendicitat, el venedor de llaunes, la prostitució... la pròpia vulnerabilitat. El més perillós, però, és l'imaginari que es crea entorn d'aquestes persones, com si l'aspecte punitiu fos el correcte, incentivant i legitimant així actituds agressives envers els més indefensos i desvalguts.

En el si d'una societat rica com la catalana, els sense llar són la punta de l'iceberg d'una extensa vulnerabilitat social. Aquesta vulnerabilitat torna fràgil el món de les relacions i de la persona; és una vulnerabilitat que té rostres concrets: immigrants, refugiats, mares que no saben què donaran per menjar als seus fills, aturats, pobres de solemnitat, joves a qui els segresten els somnis, els qui queden al marge del progrés, aquells que no disposen dels mínims indispensables per garantir una vida digna. Son els *nàufrags dels sistema*, els *pàries urbans*, les *vides malaguanyades*, els qui viuen en *barris d'exili*.

Els aglutinem i els representem mitjançant la categoria d'*exclusos*, interposant força distància entre "ells" i "nosaltres". Però, en realitat, no són lluny. No són pas

Exclusió social

fora. No formen part d'un altre món. Són entre nosaltres, enmig del tràfec de les grans ciutats, vivint a la intempèrie o en una habitació rellogada, en un alberg de l'ajuntament, potser a una cel·la de Can Brians, en un barracó d'obra, un taller tèxtil, un garatge, un terrat o uns soterranis.

4.1 POBRESA I DESIGUALTATS EN EL CONTEXT CATALÀ

Ens proposem, a continuació, provar de veure per què té sentit parlar de pobresa i de desigualtats en el context català. Malgrat l'èxit de la noció d'exclusió, la pobresa segueix essent una constant i un referent. Abans de preguntar-nos per què s'ha fet aquest canvi de paradigma i s'ha passat del concepte de pobresa al d'exclusió, cal que fem, doncs, un recorregut per alguns dels informes i estudis sobre pobresa que s'han publicat els darrers anys a Catalunya. Veurem que aquest recorregut no es pot fer sense negar la complexitat inherent al fet de voler dir *qui és pobre* avui a Catalunya i sense defugir les conseqüències que això té en la vida política del país i dels seus ciutadans.

Hi ha una pregunta que sembla obligada: *quantes persones pobres hi ha a Catalunya?* Si el tema interessa, se sol acompanyar d'altres preguntes com: *qui considerem que és una persona pobre? Ha augmentat la pobresa?*

Els valors dels catalans

Per als mitjans de comunicació, les xifres—que en realitat no sempre diuen gran cosa— són imprescindibles. El periodista sap que sense una xifra, i si pot ser impac tant, no hi ha notícia. Allà on hi ha xifra, hi ha titular. Sense una xifra, la pobresa segueix essent invisible. Un cop coneguda la xifra (depèn de la sensibilitat i els interessos dels uns i els altres), la pobresa pot continuar essent igualment invisible. I així anem tots, periodistes, polítics, investigadors, líders i agents socials de tota mena: darrere la xifra; ballant el ball marejador de xifres. I els pobres, aliens al mareig de dades, segueixen al lloc on eren.

Quants pobres hi ha a Catalunya? Les respostes varien segons qui respon i des d'on ho fa. Les darreres dades de l'Institut Nacional d'Estadística situen en un 19,9% el percentatge de persones que estan per sota del llindar de la pobresa relativa a l'estat espanyol (*Encuesta de condiciones de vida 2006*, INE, novembre del 2007). Des de l'INE, amb aquesta mateixa dada, se situava el percentatge de pobres a Catalunya en un 12,1%. És una dada que no és correcta si s'aplica la renda mitjana catalana en lloc de l'espanyola. La major part dels informes i les dades que s'ofereixen a nivell estatal i autonòmic es refereixen a una concepció *relativa* de la pobresa, que es mesura per sota del 60% de la mediana¹ segons les

1. La mediana és el valor que, ordenant tots els individus de menors a majors ingressos, deixa una meitat d'aquests individus per sota d'aquest valor, i l'altra meitat, per sobre.

Exclusió social

recomanacions i els estàndards europeus. D'aquesta manera es considera pobre tota persona que té una renda disponible per sota d'aquesta mediana. L'objectiu és establir un llindar d'ingressos a partir del qual es considera que el nivell de vida és adequat. Per tant, aquesta concepció de la pobresa està molt lligada a la concepció de desigualtat.

El valor del llindar, quan és expressat com a valor de l'ingrés total de la llar, dependrà de la dimensió de la llar i de les edats dels seus membres. Així doncs, a l'hora de mesurar la pobresa econòmica, no és el mateix viure sol o amb altres membres de la família que tenen ingressos, com tampoc no és el mateix tenir cura o no tenir-ne de fills petits o haver de fer una transferència econòmica, com en el cas de les separacions matrimonials. També cal considerar el nivell de prestacions públiques a les quals es té accés, i, en tercer lloc, el nivell de preus del cistell d'anar a comprar, que varia enormement segons la situació personal.

La darrera resposta oficial a la pregunta sobre el nombre de pobres a Catalunya, la podem anar a trobar a l'IDESCAT, que situa la taxa del risc de pobresa de la població en un 19% segons les dades més recents, publicades el mes de març del 2008. És una taxa que ens situa molt per sobre de la mitjana europea, un 16%, i que només és superada per Grècia, Irlanda i Portugal, amb un 20%, i que dista molt de països com Suècia, que té la taxa més baixa, un 9%.

Els valors dels catalans

Una decisió que cal prendre per mesurar la pobresa monetària és si ho fem a partir de les despeses o els ingressos, i a partir de les llars o els individus. Més enllà de la xifra, però, per entendre de què parlem són imprescindibles altres indicadors que ens ofereixen els nivells d'intensitat i de perseverança de la pobresa. No és el mateix per a una família catalana que manquin quinze euros o cent quinze euros cada mes. El mateix podem dir de la persistència. El temps és una dimensió crucial de la pobresa. No és el mateix el fet que, per raons diverses, hi hagi un temps limitat de pobresa i penúria econòmica que viure de manera persistent com a pobre enmig d'una societat rica. Això ha dut a utilitzar noves mesures que porten a diferenciar entre diferents graus o nivells de pobresa. Els adjectius més freqüents són els de pobresa relativa, moderada, crònica, severa, extrema o absoluta.

Una de les consideracions que més repercussió política té a Catalunya, segons el que es desprèn de les dades de l'IDESCAT publicades sobre la base de l'*Encuesta de condiciones de vida* de l'INE (2006), és el fet que el sexe i l'edat són variables fonamentals per analitzar la incidència de la pobresa:

- El 20,8% de les dones se situen sota el llindar, mentre que en el cas dels homes aquest percentatge és del 17,2%.

Exclusió social

- Els ingressos són un 22,3% inferiors en les llars on la persona de referència és una dona.
- El risc de pobresa afecta una de cada tres dones més grans de 65 anys.

D'altres variables fonamentals –sempre segons les dades oficials de l'IDESCAT– són l'estat civil, el nivell de formació i la nacionalitat. Segons l'ampliació de resultats de l'*Encuesta de condiciones de vida* del 2006 per a Catalunya, els grups més desfavorits són:

- La població de nacionalitat estrangera (40,1%).
- Les persones amb educació primària o inferior (29,9%).
- Les vídues (28,5%).

Segons la composició de la llar, els col·lectius més vulnerables al risc de pobresa a Catalunya són:

- Les llars amb una persona sola de més de 65 anys (51,7%).
- Les llars monoparentals (41'6%).

En el resum fet públic en nota de premsa per l'IDESCAT el març del 2008, referent a les dades de l'any 2006, no es diu res de la relació entre el risc de pobresa i l'activitat laboral de les persones. Cap diari no se'n farà ressò. Si anem a cercar la dada en la pàgina web del mateix IDESCAT, comprovem que, dels adults que es troben sota el llindar del risc de pobresa, un 40,9% són

Els valors dels catalans

població activa: un 34,8% són ocupats, i un 6,1%, aturats. La resta, el 58,5%, són població inactiva: un 23% són persones jubilades; i el 35,5% restant es troben en altres situacions d'inactivitat. La inactivitat o la intensitat del treball és una variable fonamental en relació amb el risc de pobresa. Es destaca –tot i ser una dada que no es recull en la nota de premsa– el 34,8% de persones ocupades que viuen sota el llindar de la pobresa. Quan més endavant ens referim a l'exclusió social, parlarem de la inestabilitat, la precarietat i la fragilitat integradora del treball.

Amb aquesta combinació de variables es pot afirmar que la pobresa econòmica està relacionada amb *la intensitat del treball, l'existència de fills dependents* i, de manera especial, amb *la combinació de l'edat i el sexe*.

Ara, però, la definició estrictament monetària de la pobresa ha estat molt criticada per la seva limitació. És considerada per alguns autors, com Paugam, arbitrària i alhora simplista. L'argument més destacat és força evident: que una persona es trobi en una situació de pobresa no depèn només del seu nivell d'ingressos, sinó que hi ha molts altres factors associats. A més, no hi ha una ciència que objectivi el que significa ser pobre. Per això també hi ha els qui defensen una concepció del que significa ser pobre des del punt de vista subjectiu, segons la percepció que es té i no solament com un fenomen quantificable. Atès que la pobresa no es mesura només

Exclusió social

per les rendes o els diners disponibles, la *privació* es presentarà sovint com a alternativa, una alternativa, però, que tampoc no resulta del tot satisfactòria. Més enllà dels debats metodològics o teòrics, el que s'amaga al darrere de les diferents opcions i valoracions és un fet amb conseqüències ben reals: la variabilitat dels càlculs comporta una variabilitat de l'accés a la categoria de pobre, amb tot el que suposa també de variabilitat en l'accés a les polítiques de lluita contra la pobresa.

La pobresa a Catalunya no es pot explicar sense referir-nos a la feblesa i a les llacunes del sistema de protecció social. És una realitat que, malauradament i malgrat els avenços considerables en polítiques socials dels darrers anys, encara avui no ha estat superada: vivim allunyats dels estàndards europeus i mantenim, a data d'avui, en ple segle XXI, i després d'un llarg període de creixement econòmic, uns índexs d'inversió en polítiques socials que ens envien a la cua d'Europa.

En una època en la qual sabem que, amb una bona redistribució de la riquesa, n'hi hauria prou perquè tots visquéssim amb condicions de dignitat, trobem pobresa i exclusió al nostre voltant. Això ens planteja una pregunta fonamental: si disposem dels coneixements, la tècnica, la capacitat financera, què és el que ens manca? La resposta està en la voluntat política i en la determinació personal i col·lectiva per fer front a les desigualtats i la misèria que fan que els uns visquin en l'abundància a

Els valors dels catalans

costa de la misèria dels altres. Però sabem que la pobresa no només es mesura amb índexs econòmics.

Amartya Sen va introduir la idea de la importància de la llibertat per avaluar la qualitat del desenvolupament. La seva perspectiva ens sembla molt valuosa pel seu èmfasi a afirmar que el creixement econòmic a qual-sevol preu no és suficient. No hi pot haver desenvolupament sense respecte dels drets humans, ni drets humans sense desenvolupament. Separar la seguretat del desenvolupament i els drets humans suposa un cost molt alt, massa. El desenvolupament dels pobles no es fa només des de les inversions, els índexs de productivitat o la valoració del PIB. La riquesa principal d'un país són les seves persones i les capacitats que tenen per crear i recrear el viure juntes des de la llibertat de cadascuna. Així doncs, el que compta de veritat són les opcions, les oportunitats vitals i les capacitats per triar i participar en la construcció del viure junts. En altres paraules, el concepte de desenvolupament humà de Sen postula que la persona és el subjecte, la fi i alhora el beneficiari del desenvolupament. És una idea que vincula el desenvolupament amb els drets humans. El desenvolupament ha de servir a la construcció no sols de les capacitats individuals, sinó també de les capacitats socials. Això implica generar espais per a la creació d'un "nosaltres", per enfortir les identitats i reconèixer les diversitats com a part intrínseca d'una comunitat d'interessos i de fins

Exclusió social

compartits. La responsabilitat social significa, en aquest sentit, apel·lar a un nosaltres. Aquesta perspectiva és, avui, d'un enorme valor.

Precisament és des d'aquesta perspectiva que se'ns presenta la necessitat d'interrogar-nos per aquella noció tradicional de pobresa que es limita als diners i als ingressos. La pobresa és un problema que posa en qüestió la unitat de la societat precisament per la *dependència d'un sector creixent de la població i el risc de dissociació social*. En el nucli del debat no es troba tant la pobresa com la desigualtat d'oportunitats que arriba a consolidar una societat a dues velocitats. En l'epicentre hi ha el repte d'esdevenir una societat cohesionada o d'eixamplar la bretxa social que separa els productors dels assistits, els que participen i els que queden al marge de la vida econòmica i social.

La dignitat de la persona també vol dir fer possible el desenvolupament de les seves capacitats, oferir-li les oportunitats de participació, de creació, de construcció i de creixement que van molt més enllà de la pura subsistència. La igualtat d'oportunitats també s'esdevé en l'accés a la salut, la participació política, la formació i l'escola, el treball digne i tot allò que fa possible l'acompliment d'una *vida digna*. La preocupació pel que la gent és, i no solament pel que té, és al cor d'aquest plantejament que implica tots els agents socials en un projecte comú.

Els valors dels catalans

Des d'aquesta perspectiva—que se centra en la mateixa persona del pobre, la seva dignitat, les seves llibertats i capacitats—, es presenten molts límits a l'hora de mesurar i oferir xifres estadístiques. Sí que ens sembla important, en la línia d'una recerca que es vol comprensiva, avançar en la interrogació i el dubte sobre allò que entenem per pobresa. De la interrogació neixen nous dubtes i es desprenen limitacions inherents a la voluntat de mesurar i gestionar la pobresa. Resseguint les incerteses i la indicibilitat del fenomen, emergeix el costat fosc, l'opacitat de l'objecte “pobresa” (allò que queda als marges de la fotografia, allò que la recerca empírica no deixa veure).

També és cert—i aquest és el repte al qual volem apuntar— que la mirada envers el pobre i les situacions de pobresa condiona el tipus de resposta i les polítiques públiques. Volem destacar dues tensions que travessen les polítiques públiques destinades a fer front a la pobresa: d'una banda, la indefugible necessitat del rigor en els pressupostos i en la viabilitat econòmica de les propostes. D'altra banda, el repte de la participació social i de les condicions del seu exercici.

La responsabilitat social també és la responsabilitat de la llibertat individual entesa com a condició comuna que fa possible que esdevinguem autònoms (la salut, l'educació, l'habitatge, un nivell i unes condicions de

Exclusió social

vida dignes). Aquesta llibertat s'orienta a fer possible i assegurar la participació de tots els membres de la comunitat, la ciutat, el poble –el repte de la construcció del viure junts–. La cohesió social es basa en la *participació realen* un projecte comú, que fa del pobre un agent actiu i no passiu del seu alliberament. I aquest alliberament implica considerar també centrals els factors de *sentit i participació social*, que van més enllà d'una mirada reduktivament econòmica que només es fixa en la provisió de recursos. Hi ha, doncs, altres valors, més enllà dels econòmics, que fan necessari construir la interdependència dels uns amb els altres.

Malgrat que la mirada des del prisma de la pobresa no ha deixat mai de ser una constant per representar el món de les desigualtats econòmiques i socials, fins ara hem volgut contribuir a desemmascarar algunes de les contradiccions i les ambigüitats inherents al concepte de pobresa. Durant les dues darreres dècades, però, hi ha hagut un canvi de representació que ha fet emergir amb força les idees d'*exclusió* i *inclusió* social. Volem saber com s'ha arribat al progressiu canvi de representació i quins valors impliquen la perspectiva i l'aproximació que es fa des de l'exclusió.

Els valors dels catalans

4.2 L'EXCLUSIÓ: UN NOU ESCENARI

Malgrat que ara l'èmfasi del debat recaigui en el concepte d'exclusió i no en el de pobresa, considerem essencial saber d'on venim per situar-nos i comprendre millor on som ara. Les pinzellades i les referències a un temps passat –als anys setanta i vuitanta de *la marginació* i *la nova pobresa*– ens ajuden, doncs, a comprendre que hi ha lògiques del passat que actuen i són vives en el present. Malgrat els canvis accelerats que vivim, som hereus d'una determinada comprensió i una determinada visió de les coses, que no són tan fàcils de transformar.

Des de l'inici dels anys setanta del segle passat es comença a parlar de crisi econòmica, i una dinàmica inversa a la del progrés social fa créixer noves formes de precarietat i inseguretat social. A mitjan anys vuitanta emergeix amb força la idea d'una *nova pobresa* –la d'aquelles persones que havien pogut ser integrades– que es distingeix de la pobresa tradicional o hereditària representada amb l'expressió arcaica *Quart Món*. Durant la dècada dels noranta, l'*exclusió* esdevé el terme oficial per parlar de les noves formes de pobresa. Els darrers anys, amb l'inici del nou segle i de forma més discreta, es comença a imposar amb insistència la figura del *treballador pobre*.

Si acceptem la idea segons la qual la mirada o el plantejament en termes d'exclusió social és un punt de

Exclusió social

vista determinat, però no l'únic possible, voldrem saber més dels interessos que entren en joc a l'hora d'optar per aquesta interpretació de la realitat que s'acaba imposant com la versió oficial. L'objectiu és també posar de manifest que hi ha una interacció entre el nou context social en què ens movem i la visió que es dona d'aquesta realitat a través de l'exclusió.

Així doncs, ahora que es manté la realitat d'una pobresa tradicional i persistent, amb la crisi econòmica dels anys setanta hi ha *noves formes de pobresa* que ràpidament són associades a les noves formes d'*exclusió social*, com ara l'atur o la inestabilitat dels vincles socials, per referir-se als sectors de població més desafavorits, amb problemes d'integració social, als quals les velles polítiques de protecció social ja no responien ni responen. L'exclusió aparegué associada a aquesta nova pobresa per designar una nova realitat, la dels efectes d'una forta crisi econòmica.

El terme *exclusió* no es refereix tant a les mancances materials com a la pèrdua i el trencament dels lligams socials. Durant la dècada dels noranta, es va anar substituint progressivament la noció de pobresa (que accentua la dimensió més quantitativa, mesurable i econòmica, de redistribució de recursos) per aquest nou terme. Ha travessat les fronteres gràcies als programes i els organismes de la Unió Europea. Si l'*exclusió* guanya terreny en el context de la societat occidental, ho fa per introduir

Els valors dels catalans

una nova dimensió: la problemàtica de la participació i la integració socials. En els informes de la Unió Europea, des del 1992, es defineix l'exclusió com "la impossibilitat de gaudir dels drets socials sense ajuda, en la imatge desvalorada de si mateix i de la capacitat personal de fer front a les obligacions pròpies, amb el risc d'estar de forma continuada dins l'estatus de persona assistida i en l'estigmatització que tot això comporta per a les persones i, en les ciutats, per als barris en els quals resideixen".

La imatge més pertinent de l'exclusió es refereix a una inclusió anterior. Per això les figures predilectes de l'exclusió són els *nous pobres*, els nous aturats: *no els oblidats del creixement, sinó els seus fills, aquells qui d'acord amb la seva qualificació i la seva posició social no tenen raons objectives per ser considerats exclosos*. És el que fa escriure en veure els treballadors de Sintel a la pel·lícula *El efecto Iguazú*: són persones *normals* que, de sobte, esdevenen inútils. No són pas incapacitats per una raó o una altra, no tenen cap tret personal que els vinculi amb el que imaginem que és la marginació. Però són, inesperadament, en aquesta societat, sobrers.

Seguint la tendència apuntada, en els anys noranta també s'adopta a Catalunya el terme *exclusió*, tant en el context de les polítiques públiques com en el món de les ciències socials, dels *mass media* i dels discursos socio-educatius, sanitaris i psicosocials.

Exclusió social

Hi ha tres grans processos darrere el fenomen de l'exclusió que operen de manera interrelacionada i determinen el que està passant i la "magnitud i la distribució de l'exclusió en les societats postindustrials". Aquests processos són:

- A) la fragmentació de la societat;
- B) l'impacte sobre l'esfera laboral de la nova economia;
- C) el dèficit de les polítiques clàssiques de benestar social.

El repte plantejat aquí és veure la idea d'exclusió com un procés, i no simplement com un estat. Aquest repte dificulta i fa encara més complexa l'anàlisi. La precarietat del treball i la fragilitat relacional fan que les situacions de pobresa s'hagin d'interpretar en termes de processos, i no com a estats. Des d'aquest punt de vista s'enceta una altra comprensió de la realitat singular i pròpia d'un públic que té dificultats i que avui es diferencia del que ha estat la clientela clàssica dels serveis socials.

El terme *exclusió* s'utilitza, doncs, per designar una multiplicitat de situacions de desequilibri social. Per la negació d'alguns dels drets més bàsics, com són l'accés a l'habitatge, la formació, el treball, l'assistència sanitària, el consum, etc., les exclusions són plurals. Allò que està latent en totes elles és el perill d'encetar un procés de deteriorament que porti a la "màxima" exclusió: l'exclusió social.

Els valors dels catalans

Castel introdueix la imatge de l'obertura d'una *zona de vulnerabilitat social* on trobem els aturats, els joves en situació precària, els obrers en procés de reconversió, els treballadors amb sabers desvalorats pels canvis tecnològics... És una zona que es crea mitjançant la degradació d'allò que havia garantit la condició salarial: treball estable, ciutadania, cohesió social. Les reestructuracions dels anys vuitanta colpegen fortament la zona d'integració social i desplacen importants sectors de les *classes populars i laborioses* cap a les zones de vulnerabilitat. El que està succeint és una veritable "vulnerabilitat de masses". La consolidació d'una perifèria de treball precari alimenta els marges de la zona d'exclusió. Els "exclosos" són els vulnerables que feien equilibris en la corda fluixa i que van caure. En un nou context social en què molts fan equilibris i malabarismes per mantenir-se drets en la corda fluixa, els exclosos són aquells que han caigut, sense cap xarxa protectora que els permeti amortir el cop.

La imatge més reconeguda i acceptada és la imatge de les tres zones :

- La *zona d'integració*: la d'aquells qui tenen un treball estable i suports familiars i relacionals forts.
- La *zona de vulnerabilitat*: la del treball precari, l'atur i les situacions relacionals inestables.
- La *zona d'exclusió*: la de les ruptures, del trencament de lligams, i en la qual poden caure els vulnerables i fins i tot els integrats.

Exclusió social

En el decurs d'una vida, les persones poden passar, i sovint passen, d'un estat a l'altre. I, per aquesta idea de recorregut, Castel prefereix parlar de *desafiliació* més que d'*exclusió*. I és que la desafiliació inclou en el seu concepte la idea de procés, contràriament a la noció estàtica d'exclusió: "M'he decantat pels termes de *precarietat, vulnerabilitat, desafiliació...*, en detriment d'altres que els poden substituir de manera aproximativa, com ara *pobresa, marginació, desviació, exclusió*, per suggerir que estem davant de processos més que d'estats, i potser també –si som optimistes– per dotar-nos, gràcies a aquesta posada en perspectiva dinàmica, d'eines més apropiades per tal d'intervenir abans que la inestabilitat de la situació es petrifiqui en forma de destí".

Quan, davant de la multiplicitat de circumstàncies, se cerquen aspectes comuns que siguin transversals al fenomen de l'exclusió, apareixen els dos grans vectors que ajuden a entendre què està passant:

- La precarietat i la desaparició de llocs de treball.
- La fragilitat en les relacions i els lligams socials de l'altre. Al mateix temps, els valors que regeixen la quotidianitat de les famílies i la vida a dins de l'escola o al carrer continuen essent influenciats pel valor i l'ètica del treball.

Els valors dels catalans

4.3 PLURALISME, IGUALTAT I CIVISME

En el marc de la societat salarial, tal com l'hem coneguda a Occident, el treball és el primer gran integrador social, no solament perquè ofereix un lloc reconegut dins de la societat, sinó també perquè d'ell depenen les principals prestacions i el model de protecció social. El que avui està canviant és el fet mateix de poder assegurar un treball estable, amb el consegüent creixement del nombre de persones que es troben en un estatut provisional, que fa de la inserció una situació permanent: sempre en procés d'inserció. La precarietat laboral esdevé precarietat biogràfica: les joves i els joves catalans viuen com a "normalitat" el fet de treballar permanentment en feines precàries, d'alternar constantment els períodes d'ocupació amb l'atur, i en alguns casos arribar a esdevenir abans dels quaranta anys un aturat de llarga durada. Són situacions que fan parlar de *vulnerabilitat*, de *desafiliació*, d'*inseguretat social* i d'*invalidació social*.

El repte consisteix a avançar des de l'enfocament de la *ciutadania* incidint en tots aquells aspectes bàsics que han de garantir a tots els residents a Catalunya els drets humans bàsics i la igualtat d'oportunitats. És un repte que encara es fa més urgent quan veiem el que està passant en països veïns. En aquest nou context, és important impulsar els valors del *pluralisme*, la *igualtat* i el *civisme*.

Exclusió social

Des de Catalunya, hauríem d'aprendre del fracàs que han suposat determinades polítiques que es proposen fer front a l'alta concentració en l'escola pública i en alguns barris dels fills i filles de famílies immigrants i d'aquells que viuen situacions de precarietat econòmica o d'atur. Catalunya ja és una societat plural i diversa, i encara tenim al davant el repte d'oferir als nous nadius *un espai d'oportunitats* dins d'un *entorn social comú*.

La vida col·lectiva experimenta canvis espectaculars que ens allunyen d'un cos homogeni. La societat és plural, i la persona també: pluralitat de pertinences i pluralitat d'un mateix. La unitat es desfà, es fracciona. El pluralisme fa que les identitats siguin cada cop més complexes. La pluralitat fa que es generi en la mateixa persona una pluralitat d'opcions identitàries, d'interessos que entren en interacció i fins i tot en contradicció. Podem pertànyer alhora a diversos contextos, diverses comunitats, i això fa que haguem de triar, que hi hagi plena llibertat per escollir en un terreny ampli d'opcions de vida: familiar, cultural, laboral, relacional. L'èmfasi en el pluralisme de les societats democràtiques també accentua la fragmentació i els problemes de la integració. Amb la pèrdua d'unitat de la vida social es dibuixa un nou escenari per als valors del treball, el compromís, la família i la vida col·lectiva.

Quan ens referim a l'exclusió, l'objecte d'estudi no són solament els terrenys, els àmbits, els factors o els

Els valors dels catalans

sectors d'exclusió. Oblidaríem una part massa important de la realitat que cal analitzar si no ens deixéssim interpel·lar per allò que ens revelen de la nostra societat i de nosaltres mateixos el que hem passat a anomenar terres d'exclusió.

La noció de *desafiliació*, l'augment de la vulnerabilitat i les dificultats per establir noves formes de vincle social es troben al cor de la problemàtica de l'exclusió, que va molt més enllà dels qui considerem exclosos. L'emergència d'una vulnerabilitat de masses qüestiona les idees d'una pobresa residual i de la recuperació dels exclosos del progrés que han orientat i segueixen orientant moltes de les accions i les polítiques socials. Ho veurem quan ens endinsem en el discurs vigent a Europa, i també a Catalunya, de la inclusió social. Fins ara hem insistit en la idea d'un context social en què les fronteres s'han diluït. Ja no valen les interpretacions reduccionistes centrades en les característiques i els factors individuals o familiars. La vulnerabilitat i la fragilitat social desborden la simple exclusió. Les persones que presenten situacions d'especial vulnerabilitat són només la punta del 'iceberg d'una societat fràgil. Per la pèrdua de sentit integrador, les grans institucions socials, com l'escola, la família o el treball, integradores per excel·lència, estan en declivi. La pregunta clau del debat que ens ocupa la formula Richard Sennet: *quins valors i quines pràctiques poden mantenir unida la gent quan es fragmenten les institucions en què viuen?*

Exclusió social

L'autonomia, la llibertat i l'individualisme són tant un valor com una amenaça per als qui no els poden exercir. Des de la perspectiva del treball, ja hem constatat que s'ha fet el pas de l'estabilitat a la *precarietat*. En el món de les relacions afectives i socials es fa un pas de l'estabilitat a la *provisionalitat*. La provisionalitat ha esdevingut el valor social dominant. L'heroi que es predica és l'individu que sura lliurement, l'individu sense lligams, sense cap compromís. Aquell que fa que qualsevol decisió pugui ser reversible, provisional o gratuïta. Sense caure en pessimismes ni visions apocalíptiques, els reptes ètics són, també a Catalunya, els de la cohesió i la vinculació en una societat que es fa més líquida. En una vida marcada per la velocitat i els ritmes accelerats de la ciutat, una de les expressions més destacades del valor de la provisionalitat és la cultura de l'efímer. És una cultura d'"ús i rebuig" que ha fet que passem d'una societat de productors a una societat de consumidors. La provisionalitat, la fluïdesa o la líquidesa és el que caracteritza també la vida social dels nostres dies. L'oferta de relacions i contactes és abundant, la seva fragilitat i superficialitat també. L'individu autònom apareix com aquell que s'ha alliberat dels vincles, els lligams i les diverses formes de dependència. La felicitat es troba al seu abast, i pren la forma de l'autorealització. Vivim en un món en el qual el valor del plaer, sense límits, se'ns ofereix cada dia. En el rerefons hi ha la diversitat de formes d'expressió del liberalisme, basat en l'autonomia de l'individu.

Els valors dels catalans

Els joves són els primers que viuen en pròpia carn el valor predominant de la competitivitat: s'ha de ser el millor, el més fort, el triomfador, aquest és el valor primordial i esclafador. La creixent inseguretat obre pas a les ideologies i els eslògans que emfatitzen la responsabilitat de l'individu i el valor de l'esforç personal per fer front als riscos que té al davant. És la mateixa que porta a qüestionar la solidaritat col·lectiva pels seus efectes negatius, en el sentit que lleva la responsabilitat de l'estat del benestar. Cadascú es construeix a si mateix quan res no assegura als individus un ancoratge social. Tanmateix, hi ha una ruptura del lligam social portador de sentit, un sentit i un horitzó que uneixen en un projecte comú i ofereixen al subjecte un sentiment de pertinença comunitària.

Els relats de persones sense llar revelen que molt sovint el que desencadena tot un procés de fragilitat són els trencaments familiars: una separació, una mort, un abandó. Les ruptures afectives i de lligams familiars són alhora la causa i la conseqüència d'altres formes de ruptura i trencament: la pèrdua del lloc de treball, del món de relacions i d'un vincle comunitari o veïnal.

En l'anàlisi i l'estudi dels processos d'exclusió, hem vist que el que es pretén és superar, amb un nou concepte, les insuficiències relatives al concepte de pobresa, sense deixar de dir que la pobresa és una constant en moltes situacions d'exclusió. El resultat d'això, doncs, ha

Exclusió social

estat que l'exclusió i la pobresa continuen anant de braçet. Les dificultats per diferenciar i delimitar els diferents termes són un tema recurrent en les anàlisis i els estudis que es fan a nivell europeu i que es reproduïxen en el context català. D'altres nocions, com la de vulnerabilitat social, també serveixen per donar una visió de procés que vol superar les definicions estàtiques. La pobresa, en el marc del pensament de l'exclusió, seria, per tant, un dels factors principals de la vulnerabilitat i de les noves pautes de segregació que van més enllà de les desigualtats pel que fa a les rendes familiars o individuals. No es pretén en cap moment superar o ignorar l'existència d'una forma de pobresa econòmica i monetària estrictament relacionada amb les noves formes d'exclusió. Després de fer una ullada al que s'ha dit a Catalunya en els darrers anys sobre la pobresa, hem vist el que es diu sobre l'exclusió. Perquè, si bé l'exclusió esdevé la noció estrella, en un intent de superar i ampliar les definicions de pobresa que fins llavors van ser les oficials, la primera constatació que es fa, a l'hora de parlar dels exclosos des del punt de vista crític, és la seva amplitud, la seva imprecisió, la seva heterogeneïtat, que la fan de difícil abast. Per això, pels límits que hi ha a l'hora de comptar i mesurar, qualsevol informe o estudi presenta bona part dels seus resultats en termes de desigualtats, privació i pobresa, nocions consolidades en la tradició dels estudis econòmics i sociològics.

Els valors dels catalans

A diferència de l'acceptació d'uns estàndards europeus per parlar de *pobresa absoluta*, o de *pobresa relativa*, no hi ha un consens en els continguts o la significació que rep la noció d'*exclusió*. Tanmateix, si continuem acceptant el terme per parlar de tot i de res, continuem reforçant la idea que l'èxit dels uns es pot pagar amb el fracàs i la invalidació dels altres.

Hi ha mirades que velen més que no pas revelen: què és allò que es fa invisible en l'exclusió? Quina relació estableix la societat amb els "exclosos"? La visió del que està passant des del prisma de l'exclusió ens ha dut a revelar l'altra cara: la inclusió. Les pràctiques polítiques i socials es formulen amb l'objectiu d'incloure. Ara bé, què hi ha al darrere de la pretesa voluntat d'incloure? La lluita d'espais esdevé una normalitat, tant pel fet de promoure i defensar la idea de la inclusió social en els programes d'acció municipal com en les actuals campanyes electorals. La lluita per tenir un espai en el si de la societat és l'altra cara de la moneda de la insistència per l'escola, la ciutat i la societat inclusiva. Es tracta d'una lluita que reforça els arguments més poc solidaris dels uns envers els altres. Si la solidaritat ja és difícil dins del *nosaltres*, encara ho és més amb *l'altre* que encarna la figura de l'estranger.

Quines són les trampes de l'exclusió? Es tracta, doncs, no tant de la reducció o la simplificació dels problemes com del fet de convertir en problema la definició del

Exclusió social

problema, és a dir, augmentar el grau d'interrogació del discurs sobre la pobresa o l'exclusió social i de la realitat social a la qual es refereixen o s'haurien de referir. Entrem aquí a veure allò que passa quan les desigualtats, les discriminacions, les expulsions, les vulnerabilitats i tot allò que és "social" passa a ser interpretat des del paradigma de l'exclusió. El perill és que es tendeix a confondre diferents lògiques que cal mantenir ben diferenciades:

- La lògica de la *discriminació oficial* de determinades categories o determinats sectors de la població: dones, nouvinguts, joves, barris, ètnies, cultures, etc.
- La lògica dels *processos de transformació* del món laboral i de ruptura dels lligams socials, o el que hem descrit com a augment de la vulnerabilitat social.

El fet de confondre-les pot enfortir la relegació en espais especials i la promoció de noves formes de *discriminació positiva*. Els perills d'això són els de l'estigmatització, que pot acabar fent d'una *mesura inclusiva* una mena d'*etiqueta negativa*, com en el cas dels qui són beneficiaris d'una renda mínima d'inserció. Probablement la política de discriminació positiva és necessària, però cal mesurar també els efectes perversos d'una *protecció especial*, efectes que en gran part consoliden, objectiven i donen un estatut particular als anomenats *exclusos*. Es pensa a assegurar un dret per als exclosos, que

Els valors dels catalans

pot arribar a ser una mena de dret de segona categoria, amb efectes clarament estigmatitzants. Si la clau de volta en la definició dels drets i les prestacions és la de la ciutadania, probablement hi ha d'haver una revisió no sols de les polítiques socials, sinó també de l'organització social i econòmica.

El tret que més es diferencia d'altres moments de la història és que ningú no queda exempt del *risc d'exclusió*, que pot afectar i desestabilitzar els qui són estables. Els qui ara passen a ser "exclusos" són els que fa vint anys eren "integrables". Robert Castel es refereix als *super-numeraris*; Serge Paugam, als *desqualificats*; Loïc Wacquant, als *pàries urbans*; Zygmunt Bauman parla dels *sobrants*, referint-se a la població supèrflua, mitjançant la metàfora d'un món entès com una fàbrica del progrés que genera noves formes de *residus humans* que no sabem reciclar. La representació de l'exclusió que triomfa, però, és aquella que dibuixa una línia divisòria horitzontal entre els *outsiders* i els *insiders*, i que es diferencia de la clàssica divisió vertical de la societat industrial entre dominants i dominats, posseïdors i desposseïts, o opressors i oprimits.

Exclusió social

4.4 RENOVAR LA SOLIDARITAT

El repte que s'amaga darrere l'exclusió és recrear noves formes de solidaritat. Més enllà dels tractaments de xoc, el que ens cal és recuperar els lligams entre la política i l'economia, recuperar democràcia. Per lluitar contra l'exclusió s'ha de promoure la cohesió, la necessitat de viure junts, de superar l'atomització amb la creació de sentit i les iniciatives de solidaritat. Això voldrà dir recuperar noves formes d'integració que no neguen el conflicte, però que l'entenen com a negociació, interacció, implicació, compromís i tensió.

La unió i el lligam en el *nosaltres* se'ns planteja com un repte, no solament com un repte ètic que ens aproxima a la generositat envers l'altre. El suport al valor de la solidaritat col·lectiva camina en paral·lel a una ideologia individualista que tendeix a llevar a la col·lectivitat la seva responsabilitat sobre la sort dels individus. La solidaritat és un repte de responsabilitat per preservar aquest món que ens és comú. La pregunta clau és, llavors, saber més d'allò que sustenta el vincle social, la cohesió del conjunt. És una pregunta que té a veure amb el valor de la solidaritat com a condició necessària per a la nostra existència i per al funcionament de la societat. Aquest és el plantejament que es fa des la perspectiva sociològica: preguntar-nos per la pertinència i el significat de l'ús de l'expressió *cohesió social*; esbrinar les

Els valors dels catalans

diferents connotacions que se li pot donar, i avançar en la interrogació. Podem pensar la societat i allò que ens uneix i ens fa solidaris des d'altres perspectives?

En primer lloc, hem situat el compromís ètic de mantenir els ulls oberts, de tornar la paraula i el poder de la mirada als qui l'han perdut, de deixar-se perseguir per les preguntes, implicar-se, mantenir l'alerta, deixar-se sol·licitar, i escoltar el clam dels més pobres. Si la recerca es vol comprensiva i no nega la complexitat de la realitat social, no podem deixar d'obrir la interrogació a d'altres prismes del pensament. Aquests altres prismes obren nous horitzons al fet de lligar i relligar la bretxa social que separa un *ells* d'un *nosaltres*. És en aquest sentit que deixem apuntat per a futurs treballs i investigacions la necessitat d'obrir les ciències socials a d'altres camps, com poden ser l'art, la filosofia, l'espiritualitat, l'ètica, etc., des d'una perspectiva multireferencial que vol deixar-se interrogar i no tant demostrar.

La pregunta sobre el valor i el lloc que ocupa la solidaritat està formulada. Són moltes les aportacions que es fan des de diferents concepcions i diferents àmbits del saber per repensar la solidaritat i, amb ella, el nou model de societat. És un terreny inabastable. La reflexió, però, només es pot fer sobre la base del que entenem per solidaritat a fi d'avançar en la comprensió del que fins avui era una societat de progrés i que ara vol ser una societat cohesionada. Cal desvetllar i fer emergir la

Exclusió social

pregunta del sentit. El sentit del viure junts, de pertànyer a una mateixa societat, de ser interdependents i solidaris els uns amb els altres. Aquesta solidaritat no es desvincula de l'economia, sinó que situa en el seu centre el valor de la dignitat de tota persona humana. En el nucli del debat, no s'hi troba tant la pobresa com la desqualificació i la desigualtat d'oportunitats, que s'arriben a consolidar dibuixant una societat a dues velocitats. El repte del viure junts és el repte de fer possible la igualtat d'oportunitats. El que compta de veritat són les opcions, les oportunitats i les capacitats per triar i participar en la construcció del viure junts. La qüestió social, avui, no s'expressa en les noves formes de pobresa ni en l'exclusió. La qüestió social correspon al manteniment de la unitat social que afecta el conjunt de la societat, entesa com una societat d'individus interdependents, no d'individus aïllats.

La veritable *saviesa* consisteix a mostrar-se humà, i no es troba en el fet de centrar-se en un mateix ni en el camí de la pròpia perfecció autosuficient. Més que en el valor de l'èxit a tot preu, la humanitat i la felicitat es troben en la relació amb els semblants, en la trobada amb l'altre, i en allò que es reconeix com a proïsme per implicació. El valor del compromís i de la gratuïtat són al cor d'aquesta comprensió de la solidaritat. El que tots tenim en comú, per damunt d'ideologies i religions, és l'anhel interior de l'ésser humà, la necessitat d'un gest de

Els valors dels catalans

donació, d'amor. Recuperar i repensar la solidaritat només es pot fer des de la consciència de la fraternitat humana. La fraternitat recupera per a la ciutadania la centralitat del subjecte, de la donació personal i la incondicionalitat. La construcció de la ciutadania necessita, per ser humana, incorporar l'herència de la fraternitat: la fusió entre ciutadania i fraternitat ha generat l'actual vigència de la solidaritat, que es desplega en energia personal i horitzó col·lectiu.

El repte ètic ens porta a valorar la necessitat de tenir cura els uns dels altres. Aquests són valors que naveguen contra corrent en la mar de la societat líquida descrita per Bauman. La pobresa és una forma de relació de dependència que molt sovint desqualifica i invalida el subjecte. L'exclusió el manté fora, i ha de fer esforços per tornar a entrar.

El descentrament d'un mateix, la donació i el compromís que ens porta a viure per als altres, ens dóna sentit i vida. Del valor del més feble, petit i fràgil és d'on neix tota la força de la humanitat. En canvi, els valors predominants són uns altres: l'autonomia, la norma, la força, la competència, l'excel·lència. La sol·licitud renova el sentit d'una vulnerabilitat comuna. En la relació i el contacte amb persones que ho han perdut tot –la feina, la família, els lligams–, sorprèn el desig de reconeixement i la necessitat de sentir-se útil: “Ser algú per a algú”. Moltes vegades una voluntària, un veí, els salva del tancament,

Exclusió social

d'enfonsar-se, pel fet de tenir amb qui parlar i de no morir en l'oblit. El valor associatiu del voluntariat com a organització cívica és el de refer lligams entre els ciutadans, refer societat, refer noves formes de solidaritat, de compromís, de participació i de responsabilitat dels uns envers els altres. El valor del compromís i de la gratuïtat són al cor d'aquesta comprensió de la solidaritat.

L'ètica de la sol·licitud neix d'una perspectiva que posa al centre el valor de la cura de l'altre, de l'espai comú i de tot allò que genera un vincle de pertinença. La sol·licitud revela i regenera el sentit i el valor del compromís i la corresponsabilitat del viure junts. En un món de desafiliació, la sol·licitud renova el sentit del lligam i la cohesió social i ens salva del perill de la desintegració social. No es pot concebre una societat on cadascú dóna *per als* altres, sinó una societat on cadascú se sent *amb* els altres. El repte està a recuperar el sentit d'humanitat.

Sobre quins eixos podem construir una interdependència solidària? En primer lloc, el que cal és recrear el sentit que genera el vincle social. En un món interconnectat pels interessos econòmics i de poder, necessitem un nou ciment per refer el *nosaltres*. Joaquín García Roca ho expressa així: "La globalització necessita una ànima". És la mateixa ànima que se sol·licita en el darrer paràgraf de la introducció d'Àngel Castiñeira i Natàlia Cantó al volum on es recull la síntesi dels quatre primers informes de l'Observatori dels Valors: "Els valors no són

Els valors dels catalans

allò que un país té, sinó allò que les persones que el formen són i volen arribar a ser, l'ànima que entre tots construeixen”.

El repte està en l'alteritat, la gratuïtat, la sol·licitud. L'ànima són les entranyes, les entranyes per apropar-se, mirar, compadir-se, guarir, aixecar, acompanyar, socórrer, carregar, escoltar, protegir i acollir els qui ho necessiten per créixer o per continuar vivint i existint. Verbs, tots ells, reflexius, perquè quan acollim ens acollim, i d'aquí neix el valor de l'experiència del compromís. Per deixar de ser anònims, invàlids, estrangers, perduts, oblidats, analfabets, dependents, abandonats, exclosos, malalts, absentistes, precaris o violents. Des dels marges de la societat, de la seva vulnerabilitat, emergeix una poderosa força. Paradoxalment, en una societat que en nom de l'autonomia combat les formes de dependència, i en un context on la pèrdua de sentit de les relacions valligada a la quimera d'un èxit social només individual, és en la recuperació del sentit de la reciprocitat, la dependència mútua i la vulnerabilitat compartida que es poden trobar camins de futur. Renovar la mirada és, en aquest sentit, una manera de renovar l'esperança, el sentit del compromís, i albirar un horitzó col·lectiu, un horitzó d'espais possibles on continua tenint sentit construir el nosaltres.

